University of Alberta

Library Release Form

Name of Author: IRINA JOVTOULIA

Title of Thesis: *THE PRINCESS* DEMANDS RECOGNITION: FEMINIST ASPECTS IN THE FICTION OF N. KOBRYNS'KA, O. KOBYLIANS'KA AND O. ZABUZHKO.

Degree: MASTER OF ARTS

Year this Degree Granted: 2001

UNIVERSITY OF ALBERTA

THE PRINCESS DEMANDS RECOGNITION: FEMINIST ASPECTS IN THE FICTION OF N. KOBRYNS'KA, O. KOBYLIANS'KA AND O. ZABUZHKO

BY

IRINA JOVTOULIA ©

A thesis submitted to the Faculty of Graduate Studies and Research in partial fulfillment of the requirements for the degree of MASTER OF ARTS

IN

SLAVIC LANGUAGES AND LITERATURES

DEPARTMENT OF MODERN LANGUAGES AND CULTURAL STUDIES: GERMANIC, ROMANCE, SLAVIC

EDMONTON, ALBERTA

SPRING 2001

UNIVERSITY OF ALBERTA

«ЦАРІВНА» ВИМАГАЄ ВИЗНАННЯ: ФЕМІНІСТИЧНА ПРОБЛЕМАТИКА В ТВОРАХ Н. КОБРИНСЬКОЇ, О. КОБИЛЯНСЬКОЇ ТА О. ЗАБУЖКО

BY

IRINA JOVTOULIA

A thesis submitted to the Faculty of Graduate Studies and Research in partial fulfillment of the requirements for the degree of MASTER OF ARTS

IN

SLAVIC LANGUAGES AND LITERATURES

DEPARTMENT OF MODERN LANGUAGES AND CULTURAL STUDIES:
GERMANIC, ROMANCE, SLAVIC

EDMONTON, ALBERTA

SPRING 2001

UNIVERSITY OF ALBERTA

FACULTY OF GRADUATE STUDIES AND RESEARCH

The undersigned certify that they have read, and recommend to the Faculty of Graduate Studies and Research for acceptance, a thesis entitled *THE PRINCESS* DEMANDS RECOGNITION: FEMINIST ASPECTS IN THE FICTION OF N. KOBRYNS'KA, O. KOBYLIANS'KA AND O. ZABUZHKO submitted by IRINA JOVTOULIA in partial fulfillment of the requirements for the degree of MASTER OF ARTS in SLAVIC LANGUAGES AND LITERATURES.

In memory of my dearest Mom

Пам'яті моєї найдорожчої Мами

ABSTRACT

This thesis rereads, from a feminist point of view, selected works by Natalia Kobryns'ka, Ol'ha Kobylians'ka and Oksana Zabuzhko. Its express purpose is to discover the influence of literature on the development of Ukrainian feminism and the role women authors played in this process. Thus, the thesis surveys the changes Ukrainian feminist ideas underwent in the course of the twentieth century, and highlights the transformation of female subjectivity as depicted by these three authors.

The first chapter explores basic feminist concepts of the Ukrainian women's movement as expressed by its theorist and founder, N. Kobryns'ka. It examines her organizational role in the publication of *Pershyj vinok* (*The First Garland,* 1887), the first Ukrainian women's almanac, and provides an analysis of her short story, *Pani Shumins'ka (Mrs. Shumins'ka,* 1883), as an example of the earliest incarnation of feminist ideas in Ukrainian fiction.

The second chapter focuses on feminist topics in the novella *Tsarivna (The Princess,* 1886) and in several other works of O. Kobylians'ka. By examining her work from a psychoanalytic point of view, I show the specific impact this author had on remodeling the world-view of Ukrainian women at the turn of the century.

The third chapter compares O. Zabuzhko's novel, *Pol'ovi doslidzhennia z ukrains'koho seksu (Field Work in Ukrainian Sex,* 1996) to earlier portrayals of women in literature. I analyze this work as an instance of modern feminist thought and indicate how it reveals the spiritual world of a contemporary representative of the Ukrainian elite, her

moral and social attitudes, as well as the factors that prevent her from realizing her individuality.

In the course of this thesis, I draw on examples of various women characters to show the changes in the social position of Ukrainian women during the last century and point to some of the problems they face today. I also attempt to present the male point of view in order to determine the relevance of gender issues in a modern, democratic society.

РЕЗЮМЕ

В даній роботі подається перечитання вибраних творів Наталії Кобринської, Ольги Кобилянської та Оксани Забужко з феміністичної точки зору. Метою роботи є виявлення впливу літератури на розвиток українського фемінізму та визначення ролі жінки-автора в цьому процесі. Таким чином, досліджуючи зміни в становленні жіночої індивідуальності на основі творів вищезазначених авторів, в роботі простежуються зміни української феміністичної думки впродовж XX століття.

У першому розділі подаються головні феміністичні концепції теоретика і засновника українського жіночого руху Н. Кобринської, висвітлюється її організаторська роль у видавництві першого українського жіночого альманаху «Перший вінок» (1887), а також аналізується її оповідання «Пані Шумінська» (1883), що було першою спробою втілення феміністичних ідей в українській белетристиці.

У другому розділі досліджується феміністична проблематика повісті «Царівна» (1886) та деяких інших творів О. Кобилянської. Застосовуючи метод психоаналізу для прочитання її творів, відмічається значення особистої ролі цього автора в формуванні світогляду української жінки на зламу століть.

Третій розділ представляє собою порівняльний аналіз роману О. Забужко «Польові дослідження з українського сексу» (1996), як зразка сучасної феміністичної думки, з попередньо представленими літературними творами. В ньому розкривається духовний світ сучасної представниці української еліти, її

моральне обличчя та суспільна позиція, а також висвітлюються фактори, що мають негативний вплив на утвердження її, як особистості.

На прикладі літературних героїнь, у цій роботі простежуються ті зміни, які відбулися в положенні української жінки протягом століття; розглядаються проблеми, що їх вона намагається вирішити сьогодні; висвітлюється відношення маскулінної частини суспільства до розуміння запитів фемінної; визначається актуальність проблеми гендерної рівноваги в умовах незалежної демократичної держави.

ACKNOWLEDGEMENTS

I am sincerely grateful to my supervisors, Dr. Oleh S. Ilnytzkyj and Dr. Natalia Pylypiuk for their encouragement, understanding and help throughout the entire process of my study and the valuable advice and constant assistance at all stages of the writing of this thesis.

I would also like to thanks Dr. Alla Nedashkivska and Dr. Olenka Bilash for their valuable comments.

ЗМІСТ

ВСТУП

> "My definition of feminist literatute is thus a relatively broad one, which is intended to encompass all those texts that reveal a critical awareness of women's subordinate position and of gender as a problematic category, however this is expressed."
>
> Rita Felski, *Beyond Feminist Aesthetics: Feminist Literature and Social Change* (1989), p.14.

Проблема жіночого питання в світовому масштабі має свою тривалу історію, починаючись з кінця 18 ст. В процесі розвитку фемінізму як ідеології треба назвати такі опорні твори, як Mary Wollstonecraft "Vindication of the Rights of Woman" (1792), Virginia Woolf "A Room of One's Own" (1929), Simone de Beauvoir "The Second Sex" (1949), що ознаменували собою першу хвилю фемінізму і стали початком розвитку феміністичної критики. В кінці 60-х років почалася друга хвиля фемінізму, що характеризувалася вимогами жіночого права голосу, професійної, економічної та статевої рівності.

Чи актуальне жіноче питання сьогодні? Цим питанням півстоліття тому назад Simone de Beauvoir починала свою знамениту книжку "The Second Sex", яка стала класичною в теорії фемінізму. Численні дослідження, проведені з того часу, виникнення та існування жіночих студій (Women Studies), інтенсивний розвиток феміністичної публіцистики на Заході свідчать про існування проблеми в найрізноманітніших її аспектах: психології, фізіології, розумовому розвитку, сімейному та суспільному положенню сучасної жінки, зводячись до головного питання: гендерної рівноваги – співвідношення суспільних ролей чоловіка і жінки.

Вирішення цього питання означає розв'язання проблеми традиційного патріархального розподілу ролей, яка заключається в слідуючому:

Traditional gender roles cast men as rational, strong, protective, and decisive; they cast women as emotional (irrational), weak, nurturing, and submissive. These gender roles have been used very successfully to justify such inequities, which still occur today, as excluding women from equal access to leadership and decision-making positions (in the family as well as in politics, academia, and the corporate world), paying men higher wages than women for doing the same job (if women are even able to obtain the job), and convincing women that they are not fit for careers in such areas as mathematics and engineering.[1]

Проблема залишається існувати, і завданням феміністичної критики є допомогти в її розв'язанні. На сьогоднішній день феміністична критика не є одностайною, так як підходить до вирішення цього завдання з різних позицій, враховуючи найрізноманітніші фактори, що впливають на положення жінки, як наприклад, її расову, національну та соціоекономічну приналежність, сексуальну орієнтацію, освіту, релігію тощо. Крім того, вона переплітається з іншими критиками: психоаналітичною, марксистською, новим критицизмом, деконструктивізмом і ін., підтримуючи або заперечуючи їх ідеї. Звідси і її різні напрями, наприклад, за визначенням E. Showalter,

English feminist criticism, essentially Marxist, stresses oppression; French feminist criticism, essentially psychoanalytic, stresses repression; American feminist criticism, essentially textual, stresses expression.[2]

Проте, незалежно від напряму, одним із методів діяльності численних феміністичних критик є прочитання і тлумачення художніх творів з позицій фемінізму.

Відносно українського фемінізму, то вивчення історичних аспектів його виникнення в колоніальній Україні дало можливість М. Богачевській-Хомяк виявити своєрідність і особливості цього явища, що визначалися перш за все державним статусом:

Жінок народів, що не мали державності, фемінізм або зовсім не цікавив, або цікавив мало. Перед ними стояли інші проблеми, типові для кожного підлеглого суспільства чи нації:

---

[1] Lois Tyson, *Critical Theory Today: A User-Friendly Guide*. Garland reference library of the humanities. Vol. 2070. (New York: Garland Pub., 1999), p. 84.

[2] Elaine Showalter, «Feminist Criticism in the Wilderness» in *Writing and Sexual Difference* / edited by Elisabeth Abel. (Chicago: University of Chicago Press, 1982), p. 16.

свобода вибору; свобода пересування; свобода відповідальності; свобода економічного розвитку; виборче право; лібералізація станових відносин де-юре і де-факто; рівний доступ до шкіл і професій; і щойно наостанці – статева рівноправність.[3]

Її дослідження показали, «що жодне з визначень фемінізму – від найліберальнішого до найрадикальнішого – не можна прикласти до українського жіночого руху.»[4] Вона відзначає його найхарактернішу рису – «прагматичність», що пояснюється особливістю положення української жінки в тогочасному колоніальному патріархальному суспільстві:

У суспільстві, де злиденність була всюдисуща, де нехтувалися найпростіші людські свободи, нерівність статей являла собою лише одну з граней загальної тиранії, та й не відразу розпізнавану… Фемінізм поширюється тільки там, де забезпечуються всі права й свободи людини.[5]

Тобто, українським жіноцтвом питання його підлеглого положення ніколи не висувалося як першочергове. Українська жінка звикла до свого стану і зміна його її не турбувала перед лицем необхідності, на її думку, більш важливих суспільних змін.

Одним з позитивних факторів, що впливали на розвиток суспільства М.Богачевська-Хомяк відзначає роль літератури:

У XIX ст. література в Східній Європі була не тільки поприщем письменників, а й справою суспільною… Письменники часто були поборниками нових ідей, а їхня творчість рушієм суспільства… Рідна література стала невід'ємною частиною боротьби за визволення народу.[6]

Однак аналіз літературних творів показує, що, поряд з цим основним завданням, в літературі порушувалося і питання гендерної рівноваги. Письменники робили спроби виступу проти постулатів патріархальщини, створювали нові образи, висували феміністичні ідеї, намагаючись актуа-

---

[3] Марта Богачевська-Хомяк, *Білим по білому. Жінки в громадському житті України. 1884-1939* (Київ: Либідь, 1995), с. 26.
[4] Там же, с. 19.
[5] Там же, с. 21.
[6] Там же, с. 148.

лізувати жіноче питання. Белетристика виконувала певну місію в справі пропаганди жіночого питання, тим самим опротестовуючи головну історичну ознаку українського фемінізму – прагматичність.

Який вплив літератури взагалі і української белетристики зокрема на розвиток фемінізму в Україні і яка роль жінки-автора в цьому процесі – дослідження цих питань є метою даної роботи.

За визначенням С. Павличко, «Культуру неможливо переписати, але можна перечитати. Власне, кількість можливих її перечитань безмежна.»[7]

Стосовно до літературного твору, все залежить від критичного підходу до нього, від того, що ми хочемо і можемо в ньому побачити, з якої точки зору намагаємось трактувати образи і події, які критичні теорії застосовуємо для їх тлумачення.

Дана робота є спробою перечитання таких творів: оповідання «Пані Шумінська» (1883) Н. Кобринської, повісті «Царівна» (1896) О. Кобилянської та роману «Польові дослідження з українського сексу» (1996) О. Забужко з феміністичної точки зору. Ці письменниці належать до різних історичних епох, між ними більше як століття історичного часу. Твори їх різняться своєю формою, стилем, мовою, впливом різних літературних течій: реалізму у Кобринської, модернізму у Кобилянської, постмодернізму у Забужко. Мій вибір диктований намаганням показати зародження української феміністичної думки, початок якої належить Кобринській та Кобилянській, простежити за зміною цієї думки впродовж віку і висвітлити її стан сьогодні, взявши як один із її зразків роман О. Забужко.

Пропоноване перечитання базується виключно на текстах творів з надією достовірного сприйняття і пояснення суті тих ідей, які автори намагались в них провести і здійснення яких, на мою думку, було покликане і сьогодні продовжує допомагати в вирішенні проблеми гендерної рівноваги.

Дана робота є також намаганням на прикладі літературних творів показати ті зміни, що сталися в положенні колоніальної української жінки та визначити актуальність жіночого питання сьогодні в умовах оновленої незалежної України.

---

[7] Соломія Павличко, *Дискурс модернізму в українській літературі* (Київ: Либідь, 1997), с. 351.

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ

Н. Кобринська. Від літератури до фемінізму.

Започаткування українського фемінізму як теорії і як руху належить Наталії Кобринській (1851-1920). Сьогодні її ім'я викликає пошану і подив. Пошану за те, що вона зробила більш як століття тому, і подив за її відвагу це зробити. Вона першою в нашому суспільстві виступила на захист жінки, поневоленої духовно і фізично, висунувши свою ідею її визволення, що була нечуваним дерзновенням в той час.

> Кобринська випередила західних жінок, обгрунтовуючи потребу докорінної зміни підходу до загальних категорій світосприймання для належного розуміння ролі жінок, для досягнення цілей демократичного руху, справжньої рівності (між статями і взагалі).[8]
>
> Її концепція жіночого питання грунтувалася на лібералізмі, соціалізмі та знанні, з перших рук, економічної ситуації в Галичині. Кобринська поєднувала теоретичний аналіз із прагматичним підходом до конкретних проблем українських жінок у Галичині, намагаючися збалансувати фемінізм і соціалізм. Таким чином вона дійшла висновку, що жіноцтво не має чекати тих економічних змін, які, за твердженням соціалістів, необхідні для суспільного прогресу; воно мусить само добитися тих змін і дати їм філософське обгрунтування. Кобринська була одною з перших жінок у Європі, яка пропагувала злиття фемінізму із соціалізмом.[9]

Отже, першочерговим завданням на шляху емансипації української жінки повинна була стати зміна її власного світогляду, усвідомлення свого положення в суспільстві і сім'ї, тобто зміна психології жінки.

Українське жіноцтво в своїй масі не розуміло свого підпорядкованого положення. Воно не відокремлювало своїх потреб і прав від загальних прав народу і поняття фемінізму для нього не існувало. Кобринська ж вважала, «що державна незалежність, лібералізм, осучаснення суспільства неможливі без зміни становища жінки в суспільстві.»[10] А єдиним шляхом в вирішенні цього

---

[8] Марта Богачевська-Хомяк, *Білим по білому* (Київ: Либідь, 1995), с. 17.
[9] Там же, с. 110-111.
[10] Там же, с. 148.

питання, за її переконанням, є тільки кардинальна зміна в психолоії та ідеології чоловічої частини суспільства щодо питання жіночої рівноправності.

Втілити в життя її ідеї було важко, практично неможливо, не тільки через новизну пропонованих заходів, що зустрічали опір як пересічних громадян, так і передових чоловіків-радикалів, але й через нерозуміння і неприйняття її ідей переважною масою українського жіноцтва. Її ідеї лякали, бо ламали звичні закони патріархального укладу життя, вимагали нового трактування жінки як людини і рівноправного члена суспільства.

Діяльність Н. Озаркевич-Кобринської як захисниці прав жінки починається з її дитинства. Про це свідчить її автобіографія.[11]

Це – дивовижний факт, з погляду на вік Наталії, що спричинив непересічність її стремлінь та визначив мету всього її життя – боротьбу за права жінки. Це тим більше дивовижно, що особисто Кобринська, народжена в сім'ї священника Івана Озаркевича та Теофілії Окуневської (обоє походили з священницьких сімей), в інтелігентній та спокійній атмосфері життя на приходстві батька в с. Белелуї (Покуття) не бачила і не відчувала нерівного з чоловіком положення жінки. За її словами,

> Сего я до того часу не знала: між батьком а матір'ю я не зауважувала, щоби робилися під тим взглядом які ріжниці, а до того жила при нас бабка – мати моеї матері – личність так в нашій хаті, як і в цілій родині, дуже поважана...Вправді знала я, що мужики не конче з великим поважанєм відносяться до жінок, але се об'яснила я собі їх грубістю.[12]

Отже, перші відомості про існування жіночого питання постали перед Наталією з літератури. Читання книжок було її улюбленим заняттям і джерелом самоосвіти, так як гімназична та вища освіта в той час в Австрійській імперії була недоступна для дівчат. «Я через літературу дійшла

[11] «...коло 12-го року мого життя...я знайшла раз невеличку польську книжку, котра... для мене оказалася дуже цінним набутком. В тій книжці подибала я рецензію якоїсь французької розвідки, в котрій автор обурювався на те, що жінок ставлять нижче мужчин, і старався доказати, що оба поли суть собі рівні, а хоч ріжняться між собою деякими прикметами, то власне тим доповнюються. Для мене доста було знати, що жінки уважаються за нижчих від мужчин, і се обурило мене ще більше, ніж автора рецензії.» [Н. Кобринська, *Вибрані твори* (Київ: Державне вид. худ. літератури, 1958), сс. 373-374].

[12] Там же, с. 374.

до зрозуміння положення жінки в суспільстві, – тож хотіла-м і других повести на ту дорогу», – писала вона в своїй автобіографії.[13]

Кобринська була і є живим прикладом становлення світогляду української жінки на базі літератури. І згодом література стала її основним знаряддям в здійсненні найголовнішої справи життя, полем її діяльності, яке, за її твердим переконанням, повинно було дати свої плоди – допомогти українській жінці побачити і зрозуміти своє підпорядковане положення.

Як спосіб практичного втілення в життя її ідей було заснування нею першого «Товариства руських жінок» в грудні 1884 р.[14]

Найбільшим здобутком Товариства став випуск альманаху «Перший вінок» в 1887 році під редакцією Кобринської та Олени Пчілки, де були надруковані статті Кобринської «Про рух жіночий в новійших часах», «Українське жіноцтво в Галичині в наших часах» та «Про первісну ціль Товариства руських жінок в Станіславові», в яких знайшли відтворення її феміністичні погляди та ідеї. Альманах був зустрінутий прихильно громадськістю, але ідеї Кобринської не тільки не знаходили підтримки у більшості жіноцтва, але зазнавали критики навіть зі сторони радикалів, які вороже приймали ідею Кобринської про необхідність зв'язку соціалізму і фемінізму.[15]

Винятком був І. Франко, який від самого початку активно підтримував ідею створення жіночого товариства, вітав його поемою-алегорією «Женщина».[16] Франкові належить особливе місце в справі жіночої емансипації.[17]

---

[13] Наталя Кобринська, *Вибрані твори* (1958), с. 379.

[14] Головною ціллю Товариства було слідуюче:
«Ми поклали собі метою впливати на розвій жіночого духа через літературу, бо література була все вірним образом ясних і темних сторін суспільного ладу, єго потреб і недостатків. Вона зазначує фази суспільного розвою, по ній можна пізнати, що вже здобуте а що ще здобуває ся… Жіноцтво, котре виключено з загальних і публичних справ, котре не займає жадного становиска, на котрім могло би мати вплив на загал і спосібність заявити спільні потреби свого життя, повинно тим більше тримати ся літератури і відшукувати в ній вираз тих потреб і вимогів.» [«Про первісну ціль Товариства руських жінок в Станіславові завязаного 1884 р.», *Перший вінок* (Нью-Йорк: Союз Українок Америки), с. 458-461].

[15] галицькі радикали обурювалися на Кобринську за її поміркованість у соціальних і політичних питаннях, за те, що вона наближувала соціалізм до фемінізму. «…Він (Павлик) і його колеги критикували писання Кобринської – і щодо стилю, і щодо змісту. Після виходу «Першого вінка», в якому вона висловлювала свої феміністичні погляди, українська інтелігенція остаточно позбавила її своєї підтримки, хоч саме видання зустріла прихильно.» (М.Богачевська-Хомяк, *Білим по білому,* с. 118).

[16] Ірена Книш, *Іван Франко та рівноправність жінки*, (Вінніпег: Друк. «Нового шляху», 1956), с. 121.

[17] Він проводив велику роботу, підтримуючи та редагуючи твори молодих талантів-жінок, відкрив громадськості геніальність Лесі Українки, високо цінив діяльність і творчість Кобринської. Він постійно писав і друкував у редагованому ним львівському щоденнику «Діло» та інших газетах звіти про жіночий рух, що народжувався, та

Його підтримка виявлялась не лише в його практичній діяльності, але не в меншій мірі і в його літературній творчості. Це є виключним фактом чоловічої спроби просвіти жіноцтва, альтернативною позицією галицької маскулінної частини суспільства, що не хотіло змиритися з феміністичними ідеями Кобринської. Франко був «оборонцем людини в жінці», в рецензії «Маніпулянтки» О. Огоновський назвав його «речником емансипації жіноцтва». В його творах

…не видно «першенства» мужчини: жінки вириваються поза межі просторів, назначених їм мужчиною – вони перестають бути тільки його доповненням і противенством. В них є свідомість свого окромішного існування на землі, як самостійних людських істот, що самі керують власною долею. Емансипацією цих жінок є відродження повноцілої людини в жінці – коли вона буде жити собою й через себе.[18]

«Перший вінок», бувши витвором самих жінок, в якому, за словами Франка, «мов у дзеркалі малюється сумний і безтямний стан нашого ніби інтелігентного жіноцтва в давнійшім часі, і перші початки та услів'я нового руху»,[19] поклав початок пропаганди жіночого питання з допомогою літератури. Підтвердженням цього є такий цікавий факт, що, відкидаючи всякі феміністичні ідеї, як непотрібні за наявністю важливішої – національного визволення, українське жіноцтво радо прийняло цей, за словами Кобринської, «перший голос, піднесений в справі жіночого питання». І це сталося завдяки не її публіцистичним статтям, а саме белетристики, що була зрозумілою широкому жіночому загалу і була здатна вплинути в першу чергу на людські почуття, і вже як наслідок – викликати роздум над проблемою.

Жіноче питання виникає вже в літературному дебюті Кобринської – оповіданні «Пані Шумінська» (1883), пізніше перейменованому на «Дух часу». Головна тема оповідання – боротьба старих традицій патріархального суспільства, «вікового порядку» проти нового, що входило в життя. В ньому

боронив його від нападів опозиції, разом з Кобринською намагався втілити в життя плани щодо видавництва літературно-наукового часопису, фактично був редактором і видавцем «Першого вінка», з-під його пера вийшли рецензії на альманах у різних часописах не тільки в Галичині, але й закордоном. Докладніше про діяльність Франка в справі жіночої емансипації див. Ірена Книш, *Іван Франко та рівноправність жінки.*

[18] Ірена Книш, *Іван Франко та рівноправність жінки*, с. 114.

[19] *Перший вінок. Жіночий альманах* (Нью Йорк: Союз Українок Америки, 1984), с. XV.

відтворено те сум'яття, душевний неспокій, викликаний безудержним наступом нових віянь, ідей та стремлінь, характерних для української інтелігенції того часу. Характерним було те, що головною героїнею твору була жінка, і це була спроба показу жіночої точки зору, жіноча перспектива на нове, що входило в життя жінки. Вибір саме такої перспективи було новим в літературі взагалі, де весь спосіб мислення і сприймання оточення був виключно маскулінним, і в українській літературі зокрема. Жінка у М. Вовчок, наприклад, сприймає своє уярмлене положення без супротиву, вона не здатна до аналізу ситуації і будь-якого опору. Доля її – це загублене життя, а її участь – терпіння і страждання.

Шумінська – немолода попадя, життя якої було прикладом звичного патріархального укладу. Вона прийняла цей уклад як щось незаперечне і ніколи не сумнівалась в його правильності. Коло її інтересів укладалося в звичну схему західно-європейських патріархальних трьох K: Kinder, Küche, Kirche.

Був то її дім, її цілий світ. Не бачила вона більше простору, лиш що з-за єго вікон, не вибігала гадкою поза єго стіни. В нім замикало ся ціле її житє, вона нічого не бажала над те, що входило в єго об'єм. Той дім, на вид такий тихий, був цілим її щастєм, вистарчав їй у всім.[20]

Пані Шумінська – типова патріархальна жінка, якій, за sexist теорією, властивий комплекс підлеглості (inferiority complex), оснований на біологічній відмінності статей. Вона підсвідомо сприймає традиційний розподіл гендерних ролей та бажає, щоб усі її діти були хлопцями: «Хлопець щасливіший від дівчини», говорила собі стиха. Вона порівнювала себе з мужем, батька з матір'ю та інших знакомих жінок насупротив мущин, та щось ніби укритий червяк точило її коло серця.»[21]

За психоаналітичною теорією, в цьому бажанні можна бачити модифіковане підтвердження положення Фрейда про «penis envy», що визначає природне бажання жінки бути чоловіком. В даному випадку, це є

[20] Наталя Кобринська, *Вибрані твори* (1958), с. 38.
[21] Там же, с. 33.

підсвідоме бажання вибору статі, як незаперечне забезпечення переваги в майбутньому суспільному положенні, тобто підсвідоме бажання досягнення влади – «power envy».[22]

Пані Шумінська мріяла про заслужену повагу і авторитет серед власних дітей, що повинні були повторити її спосіб життя, підкоряючись законам патріархального укладу. Прихід нового в життя її родини лякає її, вона підсвідомо відчуває тривогу, не розуміючи змін, які руйнують старий порядок, і тому не бажає їх:

> І щось неясне, величезне і могуче мелькало перед її очима, щось, що уносило і поривало цілий її спокій, перед чим гинув старий порядок, якийсь розклад відчужував від себе ті частини, що недавно близько і дружно до себе прилягали.[23]

Новий дух, що охопив своїм подувом українську інтелігенцію наприкінці минулого століття, проявлявся в нових словах: «Народ, рівність, свобода, революція французька, експлуатація мужика, сорок осьмий рік!»[24]

Він викликав, з одного боку, нервозність, страх та невпевненість, бо захитав основи «вікового» укладу, а з другого, ніс просвітління голів та відкривав можливості іншого способу життя.

І йшов цей новий дух – «дух часу» з книжок. Тому саме в них бачить небезпеку пані Шумінська, книжки в руках доньки викликають в неї роздратування і майже страх: «Вона передчувала, що з тих книжок віяло чимсь чужим, що се були висланці та знаряди ворожого їй демона, що з них плила струя, котра щораз більше підмулювала беріг її тихої пристані.»[25]

Характерно, що найрадикальнішим проявом нового виступає наймолодший член родини – внучка пані Шумінської, в образі якої Кобринська старається показати потяг до науки та самостійної забезпеченості, які вона якраз і висувала в своїх теоретичних працях як головні заходи в справі розкріпачення жінки.

---

[22] Lois Tyson, *Critical Theory Today: A User-Friendly Guide*, p.28.
[23] Наталя Кобринська, *Вибрані твори* (1958), с. 37.
[24] Там же, с. 41.
[25] Там же, с. 40.

Живучи в достатку і бачачи положення бабуні в сім'ї, дівчинка все ж зрозуміла всю незавидність жіночої долі і прийшла до висновку змінити її для себе. Це був перший несмілий голос маленької жінки, що озвався серед затхлості буденщини з проханням нового способу життя, який, вона вже свідомо відчувала, буде кращим для неї. Дуже важливо, що цей голос був піднятий якраз проти пані Шумінської, ставши явною альтернативою «вікового порядку», і означаючи назріваючий конфлікт поколінь. Це була нова тема, викликана до життя реальними обставинами життя.

Характерна позиція автора відносно героїні. Він стоїть ніби збоку, не виражаючи свого відношення до неї і описуваних подій (розповідь ведеться від третьої особи), тим самим позбавляючи твір будь-якої тенденційності, що треба поставити тільки в заслугу авторові. Проте читач відчуває його явну іронію, не злу, але співчутливу в змалюванні переживань пані Шумінської, і ця іронія є способом вираження ідейного наставлення Кобринської, яке вона почерпнула з літератури.

Вражаче безвольними, залежними істотами є героїні оповідань Кобринської «Задля кусника хліба» (1884) та «Ядзя і Катруся» (1890).[26] Проте вони наштовхували на роздуми і висновки, непрямо підказували читачеві певне рішення жіночої проблеми, і, думається, відіграли свою позитивну роль в підготовці створення нового жіночого образу.

Сучасна психоаналітична критика пропонує порівняння літературного твору з автобіографічними даними автора. Таке порівняння в даному випадку засвідчує спробу Кобринської вже в своєму першому оповіданні показати власний досвід впливу літератури на світогляд людини. Для Кобринської книжки були джерелом пізнання нового:

---

[26] Оповідання відтворюють реальний стан речей:
Попадянка Галя («Задля кусника хліба») після смерті батька залишається без жодних засобів до існування. Вона бачить єдиний спосіб вижити тільки завдяки шлюбу з заможним чоловіком. Навіть положення простої сільської дівчини здається їй завидним, так як дає можливість працювати нарівні з чоловіком і заробляти на себе. Вражаюча безпомічність Галі, абсолютна безпорадність та непристосованість викликала жаль, співчуття у жіночої частини суспільства. Оповіданням зачитувались, воно подобалось, бо було правдивим відтворенням тогочасного положення жінки середнього класу;
Панська дитина Ядзя («Ядзя і Катруся»), не сирота, як Галя, але через матеріальну неспроможність родичів не може вийти заміж, бо чоловіки виключно шукають вигідну партію. Життя її, як і Галі залежить лише від майбутнього чоловіка. Як контраст до Ядзі виступає проста сільська дівчина Катруся, яка може дати собі раду в житті завдяки хоч важкій але власній праці.
Оповідання друкуються за вид. Н. Кобринська, *Вибрані твори* (Київ: Держ. вид. худ. літ., 1958), сс. 45-76, 126-186.

Се ненастанне читаннє книжок впроваджало мене в ріжні фази умственного розвою, приносило деколи втіхи та більше непокою і болю...

Я бачила ясно, що чоловік не був тим в початках свого існування, чим є тепер, що все залежить від условій життя; признала я, що і теперішній суспільний лад не є чимсь непохитним, що в нім заєдно доконуються зміни...[27]

Набутий з книг досвід автор намагається донести до читача з допомогою літературного твору, де виражає певні феміністичні думки, а саме: неминучість зміни пануючого ладу, де жінці відводилась підлегла другорядна роль та необхідність участі самої жінки в цій зміні. Теорія, пропонована Кобринською, що не сприймалась українським жіноцтвом, нехай в спрощеному вигляді в рамках літературного твору, ставала зрозумілою для жінки-читача.

Так, Кобринська, прийшовши до зрозуміння жіночого питання через літературу і поставивши своєю ціллю таким же способом «впливати на розвій жіночого духа», практично втілила в життя свою ідею.

Треба відзначити парадокс значення постаті і ідей Н. Кобринської в вирішенні не тільки питань жіночої емансипації, але й цілого розвитку українського суспільства, бо, в її розумінні «...справа не тільки у вищій справедливості рівноправності для жінок, але в конечності жіночої рівноправності для існування суспільства, для цілковитої реалізації потенціалу розвитку суспільства…»[28]

Її ідеї не знайшли підтримки в свій час, але, як показала історія, виявились правильними. Вона, засновниця українського жіночого руху, була змушена залишити його керівництво, її діяльність не була оцінена за життя, а тільки через рік після смерті її визнано за творця руху. Вона, вирішивши присвятити все своє життя справі жіночої емансипації, віддати себе громаді, за її власними словами, «бажала їм дати себе цілу – вони не хотіли». «Усе життя боліло її серце: над темнотою і недолею українського жіноцтва, над його пасивністю й нерозумінням власних потреб, над його байдужістю до власної

---

[27] Наталя Кобринська, *Вибрані* твори (1958), с. 375.
[28] Марта Богачевська-Хомяк, *Білим по білому* с. 123.

справи.»[29] І як примирення з світом, що не розумів її, – надпис за її бажанням на її надгробному пам′ятникові: «Мене вже серце не болить».

Проте зроблена нею справа має неоцінене значення. За словами І. Книш,

> Сучасну собі суспільність випередила Кобринська на довгі десятиліття, тимто й мало найшла серед неї зрозуміння. Хоч не можливо було ще в той час пірвати за собою широкі маси українського жіноцтва, але смолоскип, що запалила вона в темну й глуху ніч галицького загумінку, кинув промінь животворної надії по всій українській землі і не погас уже ніколи. Її погляд сягав далеко наперед і поставлена нею програма жіночої емансипації, внутрішньої повноцінності й громадського зрівнання української жінки в своїй суспільності була така повна й завершена, що два покоління після її смерти нічого не могли до неї додати.[30]

---

[29] Ірена Книш, *Жінка вчора і сьогодні* (Вінніпег: Друк. «Нового Шляху», 1958), с. 11.
[30] Ірена Книш, *Смолоскип у темряві* (Вінніпег: Друк. «Нового шляху», 1957), сс. 297-298.

РОЗДІЛ ДРУГИЙ

«Свобідний чоловік з розумом» – ідеал і суть феміністичних поглядів О. Кобилянської.

Новий образ жінки, що вже не тільки не тривожиться з приводу змін в її житті, а яка сама задумується над існуючою нерівністю в суспільному положенні жінки і чоловіка, прагне цієї зміни і, навіть більше того, готова до боротьби за свої права, вперше в українській літературі з'являється в творах Ольги Кобилянської (1863-1942). «Ольга Кобилянська є постаттю, що найяскравіше втілює ідею українського фемінізму межі століть. Письменниця була феміністкою за переконаннямн, феміністками виступають і її героїні.»[31]

Життя О. Кобилянської є прикладом самостійного повноцінного життя жінки, яка поставила своєю метою власне удосконалення понад усе, досягла своєї цілі і тим самим стала переконливим прикладом для українського жіноцтва, уярмленого законами патріархальщини. Народжена в сім'ї дрібного службовця українця Ю. Кобилянського та зпольщеної німки Марії Вернер в румунському містечку Гура-Гумора на Буковині, вона пережила великі труднощі в освоєнні та вивченні української мови як через брак української літератури, так і через матеріальну неспроможність відвідувати школу. Це було звичайне явище для дівчини в той час, якщо врахувати, що наука була, за законами часу і укладу, прерогативою п'ятьох братів Кобилянської. Після чотирьох класів школи самоосвіта стала її основним завданням. Книги стали для неї вікном в світ, розрадою в досить самотньому житті в горах, джерелом знань, а пізніше – справою її життя, висвітленням її душі, втіленням її ідей, в тому числі і феміністичних.

Повість О. Кобилянської «Царівна» (1896), яким почався етап досліджень феміністичних питань в українській літературі, дала новий жіночий образ, що вражав своєю відвагою та непокорою встановленим традиціям, виражав свої стремління, мав свої ідеали. Жінка вчилася дивитися на себе своїми власними очима, а не очима чоловіків. Це був виклик

---

[31] Марина Денисенко, «Бути собі ціллю», *Слово і час*, № 5-6, 1997, с. 48.

маскулінній частині суспільства, яка звикла бачити в жінці лише «другу стать», це було нове слово про жінку, писане самою жінкою.

На відміну від пані Шумінської Кобринської, Кобилянська наділяє свою героїню впевненістю в себе, непокорою та честолюбством. Вона прагне повноцінного життя, не дивлячись на те, що вона жінка, і в її розумінні повноцінність не замикається стінами власного дому і сім'ї, як у героїні Кобринської, а сягає певних ідеалів, кінцевим з яких є служіння жіноцтву. І вона вже не тільки не лякається нового, що йде з книжок, а бачить в них єдиний спосіб власного удосконалення, як запоруки духовної та економічної свободи.

Це нове слово про жінку не тільки ще більше лякало пересічного читача, але й зустрічало якщо не негативну, то дуже обережну оцінку з боку передової чоловічої критики (М. Грушевський, С. Єфремов, О. Маковей, М. Коцюбинський, І. Франко).[32]

С. Павличко відзначає, що

> Галицькі поступовці» ніколи не були послідовними й до кінця щирими в підтримці феміністичного руху. З одного боку, такі соціалісти як Франко і Павлик, подібно до інших європейських соціалістів другої половини XIX віку, підтримували емансипацію. З іншого боку, в глибині їхніх сердець залишався страх перед руйнівністю надто радикального фемінізму, залишалося бажання поставити його в пристойні рамки авторитетною чоловічою рукою, що якоюсь мірою робили Франко, Павлик, Маковей та інші прихильники цього руху.[33]

Така реакція пояснюється ще й тим, що автором була саме жінка, яка насмілилася сказати своє слово на захист жінки, що обурювало маскулінну частину, в тому числі і радикалів.

В «Царівні» в центрі уваги автора-жінки внутрішній духовний світ жінки, що було новим і незвичним для традиційного маскулінного сприймання

---

[32] Чоловіча критика намагалася не помічати феміністичності ідей Кобилянської, як, наприклад, І. Франко в своєму листі до В. Ягича в 1905 р., де хвалить лише мову «Царівни» за «особливу свіжість і поетичний розмах». Критиці піддалися: форма і фабула повісті (М. Грушевський); новий напрям літератури, що явно проявлявся в творах Кобилянської під впливом шкідливих на його думку західних літературних течій символізму і декаденства, неможливість поєднання особистого вдосконалення з служінням народу, антинародницька позиція письменницького «я» та сексуальність жінки (С. Єфремов). М. Коцюбинський, якому імпонувала європейскість творів Кобилянської, не наважується однак їх друкувати (напр., «Тут повинні рожі стояти» в 1902 р.), побоюючись неприйняття її модернізму. Для О. Маковея, який ніби-то підтримував феміністичні ідеї Кобилянської, саме вони стали на перешкоді власному почуттю до неї і причиною їхнього розриву. Детальніше див. С. Павличко, *Дискурс модернізму в українській літературі* (Київ: Либідь, 1997), сс. 58-68.

[33] Соломія Павличко, *Дискурс модернізму в українській літературі*, с. 76.

і бачення навколишнього світу. Духовний світ «другої статі» став темою повісті, що виражено самою героїнею: «Чи жіноче духове життя менше цікаве, як її організм?.. Справді нічим не цікаве?»[34]

Найбільш незрозумілою рисою характеру героїні «Царівни» на час написання твору, незрозумілою не тільки для оточуючого чоловічого але і жіночого середовища, було її небажання стати залежною від мужчини. Це був нечуваний досі бунт проти чоловічого патріархального міфу, що знайшов своє втілення в словах її брата: «... що властиво мужчина, а що жінка? Ви, дівчата, від нас залежні, як ті рослини від сонця, від воздуха... Ми надаєм вам смислу, поваги, значення, одним словом, все».[35]

Якщо пані Шумінська не уявляла свого власного існування та майбутнього своїх дочок без чоловіка, якщо її найбільшою турботою було вчасно, в шістнадцять років, видати доньки заміж, то все Наталчине єство повстає проти цього загальнопризнаного для патріархальної культури положення. Вона задумується над причиною несправедливого для жінки визначення її місця в суспільному житті: «Ми дійсно від мужчин залежні, мов ті рослини від сонця, від воздуха. Але з якої причини? Чи та причина - то незглибима, вічна загадка, до котрої і приступити годі?»[36]

Вирішення цієї загадки стає основою в її виборі власного життєвого кредо. Жінка з її болями і проблемами, її внутрішнім світом, що до цього часу нікого не цікавив, стає в центрі уваги героїні:

> Найбільше займало мене питання жіноче. Ніхто не відчував так глибоко зависимого, нужденного положення жінки, як я. Ніхто, здавалося мені, не думав стільки над рішенням його, як я. Мені снувалися прерізні думки в голові. Я бачила «питання жіноче» майже при кожній нагоді, коли приходилося жінці терпіти... Я була завзята, горда, честолюбива і не хотіла ні за що в світі бути тим «нічим», о котрім говорив Муньо з такою погордою. Я не хотіла, щоби мені аж мужчина надав смисл і значення.[37]

---

[34] Тут і далі використовується текст повісті «Царівна» за виданням: О. Кобилянська, *Твори в двох томах* (Київ: «Дніпро», 1988), 1:25.
[35] «Царівна», с. 34.
[36] Там же, с. 34.
[37] Там же, сс. 37-38.

На відміну від пані Шумінської у Наталки абсолютно відсутній комплекс підлеглості та «penis envy», їй присутня вроджена гордість та впевненість у свої власні сили. Шлях до незалежності вона бачить в свободі духовній, що дасть їй можливість удосконалювати саму себе: «Мати таку свободу, щоби бути собі ціллю!... Передусім бути собі ціллю й обробляти самого себе, з дня на день, з року до року. Різьбити себе, вирівнювати, щоби все було складне, тонке, миле...»[38]

Але це вдосконалення особистості не є її власною індивідуальною справою. Не можна тут згодитися з твердженням М. Тарнавського, що «She does not fight for women's rights – she struggles for personal freedom.»[39] З його точки зору, Наталка виступає як окрема екстраординарна індивідуальність, а не член пригнобленої групи. Так, вона непересічна індивідуальність з непересічними прагненнями, але вона в першу чергу жінка, що найважливіше з точки зору нашого дослідження. Жінка, яка поставила своєю метою не тільки власну освіту, найповніше удосконалення особистості, але й стати поводирем для маси пригнобленого жіноцтва: «Рівночасно рішилася я в будучності віддати ту здобуту освіту в користь загалу. В найглибшій глибині мого серця говорив якийсь голос «віддати жінкам».[40]

Отже, мова йде про особисту свободу не як абстрактну категорію або самоціль, а як засіб до здобуття чітко визначеної цілі: боротьби за «жіноче питання», не має значення в якому напрямку, бо на даному етапі всезагального маскулінного панування це не важливо, а важливий лише факт підняття самого питання.

Характерною особливістю повісті є зіткнення жіночої сили і чоловічої слабості, що становить її головну сюжетну лінію, і є надзвичайно цінним для феміністичного прочитання твору. «Слаба» жінка вперше в літературі піднімає стяг боротьби. Вона свідома своєї сили і впевнена в ній. Вона керується положенням Ніцше: «Чоловік зрікається великого життя, коли зрікається боротьби».[41] Вона, жінка, виступає сильною особою, в той час, як її обранець, зламаний обставинами, відступає з «поля бою». Але Наталка хоче бачити в

---

[38] «Царівна», с. 139.
[39] Maxim Tarnawsky, «Feminism, Modernism, and Ukrainian Women», *Journal of Ukrainian Studies 19*, no. 2, 1994, p. 37.
[40] «Царівна», с. 38.
[41] Там же, с. 147.

коханому достойного партнера, не тільки здатного боротися, але прагнучого боротьби. Вона намагається переконати його не тратити силу духу, зібрати всю волю, щоб перемогти свою інертність і стати «розумним чоловіком із вірою в ідеальні вимоги життя, пориваючим приміром для загалу. Нашому народові треба проводирів всюди і всюди![42]

В повісті ведуться і переплітаються два дискурси: жіночо-чоловічий і національний, що є цікавим з точки зору історичного розвитку, бо хоча українські жінки, «як підвладна група підвладного народу», ніколи не висували власної свободи на перший план боротьби, тут, навпаки, маємо нове і оригінальне поєднання ідеї служіння своїй нації з особистою свободою жінки:

> … ненавиджу цей тон вічної туги так, як ненавиджу, напр., одностайний тужливо-хорий усміх на блідім лиці нашого народу. З самого жалю за минувшиною ми вже ослабли, а жалібна мелодія, що дзвенить у нашій душі і котру ми так добре розуміємо, заколисала всі наші сили до немочі.[43]

Так говорить Наталка з гіркотою, але не безпорадно, бо відчуває в собі силу для боротьби і закликає до цього коханого: «Так беріться до чогось, робіть щось, якусь працю, що сталась би світочем для других і потіхою у вашім життю, чинила би вас твердим, могучим і гідним поваги.»[44]

Але цього не можна сказати про її обранця. Хоча за законами патріархального устрою і літературною традицією чоловік є охоронцем і заступником слабої частини суспільства, в нього немає віри ні в свої сили, ні в потенціальні можливості свого народу, чим саме сильна героїня. За його переконанням, « – Ми не здібні осягнути це полудне. Ми не осягнемо його ніколи, бо в нас заслаба сила супроти ворожої потуги!...»[45]

Орядин представляє собою зразок не сильного а, навпаки, слабкого патріархату. Стає очевидним не тільки можливість, а необхідність зміни традиційного розподілу ролей. Це символічне переставлення ролей є, в першу чергу, ознакою зміни жіночої психології, тим кроком, якого вимагала від

---

[42] «Царівна», с. 146.
[43] Там же, сс. 127-128.
[44] Там же, с. 150.
[45] Там же, с. 150.

жіноцтва Кобринська і який став вже цілком закономірним для героїні Кобилянської.

Наталчин ідеал сильного мужчини-борця невід'ємний від його ролі в національному бутті: « – Я хотіла би, щоби всі українці були орлами!»[46] В цьому патетичному заклику проявляється палкість її душі та відданість нації. Одночасно це до певної міри критика поневоленої нації в особі маскулінної її частини, яка, як було прийнято вважати, робила історію, бо фемінна її частина не мала на це права.

Отже, Кобилянська наділяє свою героїню не тільки здатністю усвідомити своє залежне положення, але робить її свідомим борцем, тим самим ставлячи вище від чоловіка і, модифікуючи теорію Ніцше, створює свій ідеал надлюдини-жінки. Ламається існуючий стереотип забитої жінки-кріпачки у Т. Шевченка і М. Вовчка, сентиментальної і вражаюче безвольної панянки у Кобринської («Задля кусника хліба», «Ядзя і Катруся»).

Наталка – новий тип жінки-надлюдини, жінки-борця, ідеал якої: «Боротись за щось найвище, сягаюче далеко поза буденне щастя...»[47] Унікальність образу Наталки полягає саме в тому, що вона є оригінальним втіленням ідеї власного удосконалення жінки, як шляху до визволення з-під патріархального поневолення. Особиста свобода ставиться як першочергове завдання з метою високого служіння жінкам, і вкінці кінців – нації.

Чи Наталчине стремління посвятити себе загалу, вестиме до зміцнення нації, в її розумінні? Думається, що так, бо про це свідчить її осудження дій чоловічої частини суспільства, її переконаність в необхідності активного життя, а не млявого існування, і рушієм активних дій виступає саме жінка. Отже, Кобилянська своєю героїнею проголошує не тільки лозунг особистої свободи жінки, але, дивлячись в майбутнє, ставить її в авангарді розвитку нації, передбачає жінці роль її «проводиря».

Треба відзначити неабияку сміливість такої постановки питання в час тотальної залежності жінки від чоловіка. Такий підхід до ролі жінки в національній боротьбі до певної міри заперечує виключну «прагматичність»

---

[46] «Царівна», с. 146.
[47] Там же, с. 139.

українського фемінізму, відсутність в українського жіноцтва схильності до будь-яких теорій, сліпе наслідування діяльності маскулінної частини суспільства. А факт існування сміливої жіночої передової думки, що не тільки викривала слабкість та неспроможність чоловічої половини вести національну боротьбу, але виказувала жіночу здатність її очолити, надає повісті не тільки пізнавального але історичного значення, приводить до деякої зміни в тлумаченні історичних досліджень.

Явна автобіографічність повісті, про що свідчать щоденники О. Кобилянської та признання письменниці на схилі віку в своїй автобіографії «Про себе саму»: «Мої особисті переживання відігравали немалу роль в моїх писаннях. «Царівна» писана кровією мого серця»[48], дає можливість, як те пропонує психоаналітична критика, провести порівняння повісті з автобіографічними даними автора. Сама форма твору – дівочий щоденник, що ведеться від першої особи, дає відчуття правдивості. В ньому знаходимо багато автобіографічних даних, починаючи з дати народження героїні – 29 падолиста (Кобилянської – 27 падолиста), зовнішній вигляд її нагадує портрет авторки (прообразом обох є німецька красуня Лорелей), дані про місце проживання – гірська місцевість, що, безперечно, є рідною для Кобилянської Буковиною. Найважливіше – ідентичний з авторським духовний світ героїні: обидві – надзвичайно самотні неординарні особи, яких не влаштовує оточуєче середовище, які заглиблені у себе, намагаються пізнати себе, страждають від своєї неосвідченості і прагнуть особистого вдосконалення. Обидві прагнуть до розумової праці, шалено читають все, що можна дістати, кругозір обох розширюється і разом з цим збільшується різниця між ними і оточенням. Світогляд автора стає світоглядом її героїні. Тільки завдяки власним зусиллям, постійної праці над собою, власного удосконалення вони досягають своєї мети: стають самостійними, незалежними людьми, тим самим начисто перекреслюючи патріархальний міф чоловічої вищості. Обидві – жінки, позбавлені відчуття вродженої підлеглості, а набута самостійність дає

---

[48] Ольга Кобилянська, *Слова зворушеного серця* (Київ: Дніпро, 1982), с. 214.

можливість не тільки досягти «чоловічих» висот в житті, але сягнути вище них.

Питання «ніцшеанства» Кобилянської у свій час викликало суперечки критиків.[49] Аналізуючи таких опонентів Кобилянської як М. Грушевський, С.Єфремов (негативна критика), М. Сріблянський, М. Євшан, А. Товкачевський та ін. (позитивна критика), Л. Луців приходить до висновку, що Кобилянська не була ніцшеанкою, хоча за її власним признанням, «він [Ніцше] займав її своєю глибиною й деякими думками на будуче». В розумінні Луціва,

> Ніцше – це завзятий антифеміністі, а героїні Кобилянської – це борці за рівні права для жінок... Кобилянська не перейнялася ідеями Ніцше, але вона, читаючи його твори, набирала віри в те, що сила волі і витривалість її та її героїнь допомагають поборювати життьові труднощі.»[50]

З цим не можна не погодитись. Дійсно, ті труднощі, які стояли на шляху самої Кобилянської і героїні «Царівни» – відсутність економічної та суспільно-політичної можливостей для навчання, ізольованість, внутрішня самотність, неординарність думок, душевний неспокій від усвідомлення своєї інакшості і неможливості пристосування до оточуючого середовища, внутрішня потреба писати і боязнь бути незрозумілою, – очевидно, могли бути переборені не без підтримуючого впливу ідей Ніцше. Але, з точки зору феміністичної критики, найголовніший фактор початку Наталчиної боротьби за себе був спричинений насамперед її статтю, усвідомленням нерівноправного положення в сім'ї в порівнянні з братами. Повість відтворює процесс становлення особистості героїні, її переконання – це не просто декларація, а результат свідомої роботи над розширенням свого кругозору, наслідок особистого вдосконалення і набутого досвіду жінки в боротьбі за саму себе. Тому, на мою думку, жінка-надлюдина означає в першу чергу жінку-переможницю в гендерній боротьбі, яка здатна, завдячуючи лише сама собі, своїй інтелектуальності, досягти вищості над масою, насамперед над маскулінною

[49] Лука Луців, *Ольга Кобилянська* (Нью Йорк: «Свобода», 1963), сс. 14-18.
[50] Там же, с. 17.

частиною суспільства. Отже, в феміністичному розумінні ніцшеанство Кобилянської і її героїні має позитивне значення, і його не можна заперечити.

Новим в порівнянні до типової патріархальної жінки, в даному випадку в порівнянні до пані Шумінської, було нове бачення Наталкою особистого щастя. Вона відхиляє пропозицію тихого сімейного життя, бо переконана в тому, що воно не дасть їй змоги здійснити її стремління і не принесе справжнього щастя: «... що вам із такого буденного щастя? Воно міриться лиш годинами, ми й не оглянемось, як його кінець настане, а тоді що?»[51]

В її понятті найбільше щастя людини в його силі розуму, тому її ідеал – «свобідний чоловік із розумом». Вона впевнена, що, «коли він індивідуально сильний, то буде й на самоті чутися щасливим, розуміється, не буденним щастям; свідомість сили вдовольнить його.»[52]

Це знову ж був виклик старим нормам, що визначали жінці лише місце в сім'ї, яке вимагало покори і цілковитої залежності від чоловіка. Це було заперечення трактування жінки лише як сексуального об'єкта, а виражало її вищі ідеали саме як людини.

Сексуальність жінки є одним з аспектів сучасної феміністичної критики. Питання сексуальності було також новим в українській літературі. О. Кобилянська у своїх творах «торкнулася сфери, яка не існувала для патріархальної культури.»[53] Тема ця шокувала читачів своєю незвичністю та сміливістю. Чоловіча критика була знову ж таки налякана: вона або «не помічала» еротизму її творів (М. Грушевський, І. Франко), або надзвичайно обережно відносилася до позитивної оцінки опису «потреб тіла», за висловом О.Маковея, або викликала цілковите заперечення (С. Єфремов).[54]

Питання власного сексуального бажання жінки до цього не порушувалося жінкою-автором в українській літературі. Соромлива дівчина-кріпачка лише терпіла від чоловічої наруги; у Кобринської жінки також позбавлені сексуальності хоча мають бажання вийти заміж, в чому бачать запоруку лише матеріальної забезпеченості, як пані Шумінська, попадянка

---

[51] «Царівна», с. 150.
[52] Там же, с. 147.
[53] Соломія Павличко, *Дискурс модернізму в українській літературі*, с. 78.
[54] Там же, сс. 80-81.

Галя. Але натяк на якесь нове почуття можна підозрювати вже у дочки пані Шумінської, яка соромить матір своїми «романсами». Якби це було звичайне бажання заполучити вигідну партію, це було б нормальним для матері і оточуючих. Але саме це слово «романси» означає щось нове, незвичайне заборонене для дівчини, що викликає осудження:

> Яку то немилу робило сенсацію, коли вона з донькою бувала по вечерках і забавах! А при тій доньці ніколи не відступний її «милий»! Як люде шептали поміж собою, що мати «позволяє» на такі романси! «Романси» – то страшний закид для добре, морально вихованої дівчини; той закид ще тепер обливає стидом лице пані Шумінської. Добре, морально вихована дівчина не кохаєсь перед відданєм! а мати повинна уважати, щоби дівчина не «авантурувалася.»[55]

Повість Кобилянської «Царівна» є певним новаторством також і в питанні сексуальності жінки та незамаскованою спробою вислову її еротичних почуттів. Надзвичайно цікавим є підхід письменниці до вирішення проблеми з допомогою символів і евфемізмів. В цьому, на мою думку, проявилась особливість характеру самої Кобилянської, її власне стремління до «тонкості» почуттів, про яке дізнаємось з її щоденників, якому вона вчилась з літератури і яке стало властиве її героїні:

> Я знов прочитала одне оповідання чудесної, незрівнянної Марліт – мабуть уже втретє. Ох, які прекрасні, шляхетні образи й думки! Коли душа розшарпана, вони вносять у неї втрачену гармонію. Боже, як жахливо не бути вже невинною! Я… ні, так мені й треба, що мене ніхто не любить, я цього не заслужила. А проте як би мені хотілося бути щасливою! Я теж люблю так, як люблять у Марліт, теж хотіла би бути доброю і робити добро.[56]

Одним із символів еротизму в «Царівні» є природа.

> Саме тепер цвіли ті рожі. Їх широкі гарні листки тиснулися до холодного заліза і аж лисніли на сонці, а рожі мов потомилися від спеки, особливо ті матові жовті; декотрі з них поспускали головки, немов повмлівали з превеликої розкоші...

---

[55] Наталя Кобринська, *Вибрані твори(1958)*, с. 37.
[56] Див. Ольга Кобилянська, *Слова зворушеного серця*, с. 35.

Так! Оті жовті матові рожі потомилися. Мабуть із любовних мрій; коли тим часом чорно-понсові, жаристі, пересичені рожі ніби дрімали.[57]

На фоні розімлілої природи в героїні виринають думки про мужчину як про об′єкт кохання:

Опісля думала я й про Орядина. Він був гарний мужчина, це правда, але ж нехай би був трохи інший, напр., «все такий, щоб його можна кохати, боготворити», говорила моя розмарена душа; однак я не формувала нічого, не думала нічого ясного, певного... Кругом мене хилилося все до якогось мов розкоханого півсну і манило до себе...[58]

Як бачимо, нічого конкретного еротичного немає, але героїня звертає увагу на «пересичену» природу, що діє на її почуття: під впливом природи її думки звертаються до коханого. Непрямо встановлюється прямий зв′язок: природа збуджує сексуальність людини.

Символом бажаної любові служить для героїні «столітній одинокий дуб-великан», в міцності якого вона бачить ті риси людського характеру, які хотіла би бачити в коханому чоловікові: «Височенний, сильний, гордий такий!... здається мені, що він рушається, що прикликує мене незамітно до себе, й мене тягне до його дивна, дивна туга. Він там стоїть сам, а я тут.»[59]

Другим символом еротизму служить у Кобилянської музика. Вона збуджує героїню, здатна замінити собою кохану людину, вона сприймається героїнею, як щось незрозуміле проте прекрасне, що облагороджує душу:

На мене має музика ще з дитинства сильний вплив... П′ю-упоююсь нею, мов любощами живої істоти. Плачу з незглибимого смутку і кріпшаю. Справді я кріпшаю, почувши голос музики. Відчуваю, як з нею враз піднімаються якісь голоси в моїй душі і, злившись з нею в одно, дзвенять одною піснею. Тоді здається, що це пісня моєї істоти...[60]

Музика викликає в неї почуття любові до її виконавця, створюючи ніби «музичний фон кохання»:

---

[57] «Царівна», с. 142.
[58] Там же, с. 142.
[59] Там же, с. 43.
[60] Там же, с. 69.

Я не могла під час його гри відірвати від нього погляду. Як же прегарно грав він, а й сам який був гарний! Моє серце рвалося до нього, обнімало його! Чи його? Чи ним викликану гармонію? Цього я вже не знала виразно. Знала лише те, що серце моє було переповнене чимсь сильним і що тому він був винен![61]

Цікавим є поєднання в героїні потреби «тонкої коректності», що є натяком на етикет любовної поведінки, етику відносин, з відкритим еротичним бажанням:

Моя натура, ціла моя вдача такі жадні якоїсь – як би то сказати? – тонкої коректності, якогось ніжного чувства... любові...[62]

Мені самій зробилося гаряче, мов полум'ям обдало лице, і я сама змішалась.[63]

Опісля я почула край чола його уста, почула їх на руках, на волоссі; почула, як билося його серце, відчула його зворушену душу...[64]

Так вперше в цнотливій українській літературі жінка досить сміливо виявляє свої еротичні почуття, вона відчуває своє тіло і почуттєві бажання.

Ці почуття проявляються цілком свідомо, вони є природною потребою жінки. Саме в способі вираження і полягає відмінність їх від еротичних почуттів героїні «Конотопської відьми» (1837) К. Основ'яненка, які були лише підсвідомими почуттями, проявленими під впливом відьомських маніпуляцій. Це був приклад патріархального еротизму, де жіноча любов завжди була відьомська, чортівська.[65]

Отже, «царівна» – це сильна, горда і честолюбива жінка, що стремить до незалежності моральної і економічної від чоловіка, що має свої ідеали і погляди, здійснення яких вважає найвищою своєю ціллю, що хоче присвятити себе праці на користь свого народу. Вона сміло відкидає призначену жінці роль

---

[61] «Царівна», с. 69.
[62] Там же, с. 36.
[63] Там же, с. 49.
[64] Там же, с. 78.
[65] – На лишень отсей капшучок та на шнурочку почепи на шию, то усе гаразд буде. –
Та сеє кажучи, і почепила їй на шию капшучок, а в тім каншучці жаб'яча задня права лапка, та з неї пересушене серце, та лобова кісточка, та Микитиного сліду трохи. Тільки що се їй почепила, так панна Олена і повеселішала, як з води вийшла. Очиці так і палають, щоки зачервоніли, а сама і на ліжку не всидить, кинулась до Зубихи та аж плаче та просить:
– Тітусю, голубочко, паньматочко! Що хоч роби, тільки віддай мене за конотопського сотника Забрьоху, я таки гаразд і не знаю, як його зовуть. Віддай, віддай швидше мене за нього… Одно в мене на думці, що хоч аби побачити пана Забрьоху, та надивитись на нього, та приголубити його, та щоб він мене взяв. [К. Основ'яненко, *Зібрання творів у семи томах* (Київ: «Наукова думка», 1981), 3:176].

безмовної рабині чоловіка, виключно сексуального об′єкта. Проте разом з цим їй не чуже почуття сексуальності, вона мріє про кохання, але не буденне, звичайне, а «тонке» почуття, що в її уявленні невід′ємне від взаємного розуміння і поваги.

Якщо знову ж зробити спробу порівняння з автобіографічними даними письменниці, то перед нами повстане образ надзвичайно чутливої, щедрої на любов дівчини, яка здатна на щире почуття, більше того, вона без нього просто не може жити. Вона постійно закохується якщо не насправді, то в своїй надзвичайно багатій уяві.[66] Разом з тим, це горда натура, як і її героїня, і від цього їй часто доводиться страждати. Природа і музика були насправді тими факторами, що збуджували письменницю, про що вона пише в своїй автобіографії. Саме музика була поштовхом і до написання «Царівни»:

> «Царівна» писана кровією мого серця. Банда циганів-музиків – із чудовим капельмейстером Хрістофом – дала почин до написання цеї повісті. Я шаліла внутрішньо від музики. До того неустанна туга вирватися з зачарованого кола домашнього одностайного життя, де я мало що знаходила для своєї душі і фантазії, допровадила мене до того, що я, замкнена, дуже маломовна, не маючи що з «фантом» у своїм нутрі починати, писала – це оповідання.[67]

Музика як еротичний фактор існує і в інших творах Кобилянської. Вона присутня вже в її першій повісті «Людина» (1891), де має дивну силу, незбагненну і одчасно збуджуючу:

> Та сама горячо-зимна дрож обгортала її, приковувала та загадочна сила музики, що нас пориває, додає сил, дотикає нас до найглибшої глибини душі…Музика пірвала тепер і молоду дівчину в свої обійми. Вона почала нервово реготатись, тихо, тихо та так сердечно, що ціла її гнучка стать тремтіла.[68]

Цікавим є той факт, що та ж сама музика, а саме «Impromptu phantasie» Шопена, фігурує і в однойменному оповіданні Кобилянської (1894). Характерно, що тут ця музика має збуджуючий вплив на десятирічну героїню

---

[66] Див. Ольга Кобилянська, *Слова зворушеного серця.*
[67] Там же, с. 214.
[68] Ольга Кобилянська, «Людина», *Твори в п'яти томах* (Київ: Держ. вид. худ. літ., 1962), 1:71-72.

(на початку оповідання), і таким він залишається для неї на все життя, приводить дорослу героїню в стан невимовного жалю, викликає сльози. І завжди ця музика є для неї виразом пристрасті та підсвідомо викликає бажання кохання:

Тони звучали, немов здавлений, пристрасний сміх, так, немов сміх жіночий, одначе не сміх щасливий…І тепер розляглись тони пориваючої, неописаної, якоїсь немов морозячої краси…Те, що грав, була пристрасть, а як грав – зраджувало його яко людину…[69]

Коли чую музику – готова я вмирати. Стою тоді божевільно-відважна; стаю велика, погорджуюча, любляча…[70]

Відчуття впливу музики, думається, було якраз одним з виявів тої «тонкості почуттів», які відзначає в собі «царівна» (і які не властиві пересічній масі оточуючого середовища), проявом небуденності і артистичності душі героїні і в рівній мірі самої письменниці. Одночасно це був збудник сексуальності, яка знайшла своє відображення в творах Кобилянської, за визначенням С. Павличко, «в небувало відвертому для української літератури зображенні й відчутті еротизму.»[71]

В темі сексуальності жінки Кобилянська йде набагато далі, розвиваючи її в неприпустимо непристойному на той час напрямку: обоюдній жіночій любові, що знайшло своє втілення в оповіданні «Valse melancolique» (1898). І саме в цьому творі вплив музики на людину досягає свого апогею: вона створює не тільки тло твору, а існує ніби живий образ, є тією силою, яка панує над душами трьох жінок-героїнь. Музика є ніби інтелектуальним ланцюгом, що зв′язує ці артистичні душі, дає їм естетичну насолоду, відчуття небуденного прекрасного. Тому вона є причиною захоплення і своєрідного поклоніння музикантці. Остання знаходить в музиці заспокоєння від найбільшої сердечної рани, спричиненої зрадою коханого. Фортеп′яно є для неї символом незрадженого кохання і набуває просто містичної сили і влади не тільки над музиканткою, але над усіма трьома жінками. Музикантка любить його як живу істоту:

---

[69] Ольга Кобилянська,«Impromptu phantasie», *Твори в п′яти томах (*1962), 1:461.
[70] Там же, с. 463.
[71] Соломія Павличко, *Дискурс модернізму в українській літературі*, с. 81.

Більше не любила я нікого в своїм життю. – Але воно добре…бо можу цілу душу віддати резонаторові. І я віддаю її йому! Коли сяду до нього, находжу рівновагу свого духа, вертає мені гордість і почуття, що стою високо, високо! Зате й граю йому звуками, яких не почує від нікого, і буду йому грати до останнього свого віддиху…я знаю. Він останеться мені вірним. Він не мужик; не з того дерева, що виростає на широкій дорозі, але з того, шо росте на самих гордих вершинах…Я його музикант…[72]

В цьому оповіданні музика служить фоном для незвичного поклоніння-любові трьох жінок, що має відкрито еротичне забарвлення:

Вона панувала наді мною, мов над якою підданою. І хоч я могла розпоряджуватися своєю волею так вповні, як вона, і супротивитися їй, – я проте не чинила цього ніколи. Мене не боліло те підданство під її власть; сила якоїсь відпори не прокидалася в мені ніколи. Противно, коли виїздила нераз у своїх інтересах на час із дому, я навіть тужила за нею. За нею, і за тою силою, що йшла від неї і надавала нашому окруженню характер і якесь життя…[73]

Артистка залюбилася в ній, мов мужчина, і майже задавлювала її своїм щирим, але на її, Софії, істоту за-бурливим, за-голосним, занадто виявленим чуттям!

А я мовчки молилася на неї….Ні, обох любила я.[74]

Кобилянська першою в українській літературі бере на себе сміливість вислову абсолютно недопустимого в той час жіночого гомопочуття, яке у неї має свої підстави і виправдання: «Є рід любови в жінок…на якій мужчина ніколи не зрозуміється. Вона для нього за-широка, щоби зрозумівся на ній».[75]

Сучасна психоаналітична критика надає особливого значення сексуальности людини:

…psychoanalysis today sees a close connection between our sexuality and our identity because the origin of our sexual being is in the nature of the affirmation or disruption of our sense of self that occurs in childhood. Therefore, our sexuality is one of the clearest and most consistent barometers of our psychological state in general…Our sexuality is not a matter of biological drive-discharge mechanisms but a matter of meanings.[76]

---

[72] Ольга Кобилянська, «Valse melancolique», *Твори в двох томах* (Київ: Дніпро, 1988), 1:464.
[73] Там же, с. 438.
[74] Там же, с. 456.
[75] Там же, с. 461.
[76] Lois Tyson, *Critical Theory Today: A User-Friendly Guide* (New York: Garland Pub., 1999), p. 26.

Тобто, стать не визначає сексуальності особи. Остання мотивується тим комплексом значень, які людина сама висуває і визнає.

Дослідження епістолярної спадщини О. Кобилянської і Л. Українки дало можливість С. Павличко зробити висновки про неординарність особистих стосунків двох письменниць, які вона називає «лесбійською фантазією» взамін нездійсненої любові в житті кожної з них.[77] Це втрата Л. Українкою її коханого С. Мержинського, що було великою раною для її вразливої, ніжної та чутливої душі, та розрив між О. Кобилянською та О. Маковеєм, що був для Кобилянської нелегким випробуванням та зміцнив її опозицію проти чоловіків на майбутнє.

Сучасна лесбіянська критика, яка існує нарівні з іншими критиками, не дає однозначного визначення суті такої, за висловом С. Павличко, «фантазії»:

> …we can't assume with any certainty that women's exchanges of letters filled with exuberant expressions of passion – such as "I love you my darling, more than I can express, more than I am conscious of myself" – are indicative of sexual desire, let alone sexual activity.[78]

Отже, ніжну переписку подруг-письменниць не можна вважати лише виявом лесбіянських еротичних почуттів. Та й в даному випадку нас цікавить не питання сексуальної активності при лесбіянському зв'язку, (хоча такий і не заперечується, а з огляду на повну заборону жіночої сексуальності в 19 ст., можна підозрювати факт його існування), а поява абсолютно нової потреби жіночої співдружності:

> …a lesbian is a woman-identified woman….Woman-identified experience includes, for example, emotial bonding through shared work or play, the giving or receiving of psychological support, and the shared experience of joy in any form.[79]

Одним з питань, яке вирішується в контексті сексуальності є боязнь втрати особистої свободи в результаті встановлення близькості. «Лесбійська

---

[77] Соломія Павличко, *Дискурс модернізму в українській літературі*, сс. 83-87.
[78] Lois Tyson, *Critical Theory Today: A User-Friendly guide*, p. 325.
[79] Там же, с. 326.

фантазія» означає в першу чергу якраз протилежне, а саме: жіночу гомосоціальність, яка забезпечує рівноправність партнерів-жінок.

> Homosocial bonding – the depiction of strong emotional ties between same-sex characters can create a homosocial atmosphere that may be subtly or overtly homoerotic. Whether homoerotic or not, however, the depiction of homosocial bonding foregrounds the profound importance of same-sex emotional ties in the development of human identity and community, which is a human potential often devalued, marginalized, or trivialized by the homophobic anxiety of heterosexist culture.[80]

Прикладом такої гомосоціальності є стосунки героїнь «Valse melancolique». Цим витонченим, артистичним натурам замало звичайної чоловічої любові, яка споконвіку вимагала від жінки покори, вони потребують любові рівноправних партнерів і знаходять її в своїх подругах. Одночасно вирішується феміністична проблема можливості самостійного жіночого існування, а також економічної незалежності жінки. А головне – жінки звільняються від маскулінного приниження і мають можливість «жити по душі», розвиватися і вдосконалювати себе, бути «людьми, що не пішли ані в жінки, ані в матері, а розвинулися так вповні…»[81]

Ніжна дружба і взаємна любов Л. Українки і О. Кобилянської, на мій погляд, є реальним втіленням в життя ідеї жіночої гомосоціальності. Головним мотивом цієї співдружності двох письменниць було якраз намагання знайти розраду від нездійснених особистих мрій, отримати підтримку в гможіночому посестринстві та спроба повноцінного існування поза чоловічим світом.

Н. Зборовська також відзначає, що «у цій любовній грі…важливі передусім не сексуальні мотиви, а мотиви духовної свободи для жінки.»[82]

Це був приклад наочного реального втілення в життя феміністичниої ідеї звільнення жінки як сексуального об′єкту і здобуття нею рівноправного положення в жіночому партнерстві, якщо вона не змогла знайти його в чоловічому.

---

[80] Lois Tyson, *Critical Theory Today: A User-Friendly Guide*, c. 342.
[81] Ольга Кобилянська, «Valse melancolique», *Твори в двох томах* (Київ: Дніпро, 1988), 1:437.
[82] Ніла Зборовська, «Соломія Павличко: Фемінізм в українській академічній літературній науці», *Сучасність*, № 6, 2000, с. 63.

Фігура О. Кобилянської – унікальна в історії української літератури насамперед з феміністичної точки зору. Це живий приклад жінки-автора, що не тільки своїми творами започаткувала нову плеяду жіночих образів, що вперше заявили про нечуване до цього часу бажання жінки бути не лише «другою статтю», а насамперед незалежною людиною, але сама стала такою. В цьому вона завдячує лише своїй неустанній праці, яка допомогла їй втілити в життя її найбільшу мрію: удосконалення своєї особистості до найвищого рівня. Вона зуміла досягти свого «полудня», ставши символом жіночих можливостей не тільки без чоловічої допомоги, але, навпаки, переборюючи численні перешкоди з боку передової маскулінної частини суспільства.

Друге важливе значення О. Кобилянської в розвитку української літератури полягає, за словами С. Павличко, в тому, що вона – «перший психолог» української прози, в творах якої вперше знаходимо любовний дискурс, нетрадиційну сексуальність жінки, що є «своєрідним викликом патріархальній культурі з її аскетизмом.»[83]

Нетрадиційність, оригінальність думок, поглядів і вчинків, чим відзначались героїні Кобилянської, як і вона сама, треба вважати неоціненним вкладом в розвиток українського фемінізму, тою базою, що дала поштовх новому його розвитку в 90-х роках нашого століття.

Життя і творчість О. Кобилянської є зразком особистої ролі жінки-письменниці в справі не тільки дослідження жіночого питання, але втілення феміністичних ідей в життя.

---

[83] Див. Ніла Зборовська, «Соломія Павличко: Фемінізм в українській академічній літературній науці», с. 63.

РОЗДІЛ ТРЕТІЙ

100 років після «Царівни»: жінка в «Польових дослідженнях з українського сексу» О. Забужко.

Жіноче питання було «закрите» в Російській імперії в пожовтневий період з формальним наданням жінці рівноправності, що насправді виявлялось лише в її подвійній фізичній навантаженості. В радянській літературі поряд з традиційним образом патріархальної жінки-матері, хранительки родини, домінує образ жінки-трудівниці, що працює нарівні з чоловіком і визначається в феміністичній літературі терміном «третя стать». Цей образ став загальноприйнятим еталоном «вільної» радянської жінки, яка, ніби опротестовуючи патріархальну незахищеність і слабкість, була настільки сильною, що не тільки працювала нарівні з чоловіками, але в додаток несла на собі все навантаження домашньої роботи, що вимагало в умовах соціалістичної дійсності великої, явно нечоловічої сили. Крім того, вона вела активне громадське життя. «Вольова, рішуча, принципова, морально стійка», – ось так характеризувалася жінка в радянських службових атестаціях. Вона звикла не втомлюватись, брати на себе «підвищені» соцзобов'язання і займати перші місця в соцзмаганні, а після роботи вистоювати довгі черги за продуктами і бути щасливою від того, що їй вдалося щось принести додому. А вдома на неї чекала кухня і сім'я, і вже «суто жіноча» хатня робота. Обставини складалися так, що часто їй, сильній жінці, зраджували сили, бо відчувала як нищить її єство щоденна боротьба за існування. Так власна сила, заохочувана суспільством, «рівноправність» жінки повстали проти неї самої. Вкінці кінців жінки України зрозуміли, що вони ошукані суспільством: вони могли би бути кращими, добрішими, інтелігентнішими, якби не держава…

Справдилося передбачення Н. Кобринської, яка «…чи не першою в світі остерігала від явища сучасної жінки, від подвійного навантаження жінок – праця поза домом і виконання хатніх та родинних обов'язків.»[84]

[84] Марта Богачевська-Хомяк, *Білим по білому*, (Київ: Либідь, 1995), с. 124.

В постколоніальній Україні за останнє десятиліття спостерігається відродження феміністичного духу. Фемінізм став актуальним сьогодні, через 100 років після появи першого феміністичного твору. Це здається парадоксальним на перший погляд: вільна жінка в вільному суспільстві вимагає уваги до вирішення своїх жіночих питань, які офіційно давним давно «вирішені». Проте, за визначенням С. Павличко,

> проблема полягає в тому, що коли рівність і декларується, як наприклад, у нас, чи навіть функціонує, як у більшості країн Заходу, залишаються певні моделі поведінки та психології, які несуть на собі печать патріархального розподілу ролей і патріархальної субординації. Ці моделі часто підтримуються і відтворюються в літературі й загалом у культурі, до того ж різних рівнів, як в елітарній, так і в масовій. А саме остання формує і живить масову психологію.[85]

На думку Н. Зборовської,

> Відродження феміністичного духу наприкінці нашого століття зумовлене появою високоосвідченої жіночої еліти. А коли з'являється покоління талановитих жінок, неминуче виникає своєрідна елітарна стратегія, коли жінка переживає свою обраність, свою причетність до культурного мовчання й промовляння, свою віднайденість у слові.[86]

Нова стратегія знаходить своє вираження як в феміністичній критиці, що зараз переживає процес свого створення і утвердження, так і в белетристиці.

Між повістю О. Кобилянської «Царівна» (1896) і романом О. Забужко «Польові дослідження з українського сексу» (1996) – віковий період.

Роман «Польові дослідження з українського сексу» – це історія духовного життя сучасної жінки – представниці української еліти, розповідь нашої сучасниці про неї саму. Це картина душевної трагедії жіночої особистості, бурний протест жіночого «я», висловлений в досить незвичній манері відкритості, «оголеності» думок і почуттів.

---

[85] Соломія Павличко, «Чи потрібна українському літературознавству феміністична школа?», *Слово і час*, 6,1991, с. 12.
[86] Ніла Зборовська, «Перемога плоті», *Критика*, 10(12), 1998, с. 28.

Основна сюжетна лінія роману – фемінно-маскулінний конфлікт на сучасному етапі життя.

Твір О. Забужко викликав неабиякий ажіотаж вітчизняної і зарубіжної критики: суперечки, діаметрально протилежні оцінки, різне трактування жанру і образів, а також питання його феміністичності.[87]

Реакція, викликана романом О. Забужко, хоч би якою вона не була протилежною, однозначно свідчить про актуальність теми, і саме це стало критерієм для мене при виборі його для порівняльного аналізу.

Спробуємо порівняти цей твір з повістю «Царівна» з феміністичної точки зору з метою відповісти на певні питання, а саме: Що хоче героїня? Що турбує сьогодні цю високоосвідчену жінку? Що єднає героїнь обох творів? Що змінилось в образі жінки за 100 років і чи змінилось?

Обидва твори написані в формі сповіді, яка ведеться від першої особи. Це розповідь про себе, хоча стиль її різний. Якщо «Царівна» – це щоденник, що ведеться героїнею систематично, планомірно, в спокійному розповідному тоні, то «Польові дослідження...» – це потік думок, які часто зміщуються в просторі і часі, ніби записані так, як вони йдуть: без строгого дотримання правил стилістики, що часто робить їх важкими до зрозуміння. Але, як зауважує Г.Грабович, цінним є «момент сповіді, момент пережитого, гранична, буцімто непогамовна відкритість, telling it like it is, самооголення; одне слово – автобіографічність.»[88] Саме цей момент сповіді забезпечує інтимність розповіді та правдивість викладу в обох творах.

На перший погляд, в героїні «Польових досліджень...» О. Забужко бачиться втілення в життя ідей героїні «Царівни». Це високоосвідчена жінка, що досягла матеріальної і духовної незалежності, вже сформована особистість, що приносить користь суспільству, працюючи для нього. Праця приносить їй моральне задоволення, бо результат її непересічний: вона репрезентує свою батьківщину за кордоном, тим самим утверджуючи її, нещасну, Богом забуту

---

[87] Див. Жанна Дусова, «Некулінарні дослідження з сирого тіста», *Слово і час*, № 8-9, 1996: 67-70;
Ніла Зборовська, «Жіноча сповідь на тлі чоловічого «герметизму», *Слово і час*, № 8-9, 1996: 59-66;
Лариса Масенко, «Визначальні мотиви «Польових досліджень з українського сексу», *Слово і час*, № 2, 1997: 28-31;
Інна Долженкова, «Марія на гранях віків», або філологічні дослідження з українського сексу», *Сучасність*, № 2, 1997: 96-104;
Григорій Грабович, «Кохання з відьмами, *Критика*, 2, 1998: 19-23.

[88] Григорій Грабович, «Кохання з відьмами», *Критика*, 2, 1998, с. 22.

Україну в наукових колах Заходу. В цьому її неабияка суспільна роль, бо «от чим як чим, а увагою ми досі розбещені не були: по-простому сказавши – здихали, на фіг ніким не завважені...»[89]

Можна вважати, що суспільної рівноваги досягнуто. І це завдяки тому, що героїня стала, в розумінні можливості здобуття освіти і самоудосконалення, «сама собі ціллю», утвердилася як особистість, і має змогу віддатися праці на користь інших.

Подібно «царівні», шлях її до сьогоднішньої свободи не був легким і простим, хоча вона живе в умовах іншого часу, радянської і пострадянської дійсності: «... цілу молодість вона рвалася геть з льоху, де ядушно смерділо напіврозкладеними талантами, догниваючими в безруху життями, пріллю і цвіллю, немитим сопухом марних зусиль: українською історією...»[90]

Вона рвалася до вдосконалення, до признання і незабуття, бо рідна земля не могла їй цього дати. Спогади героїні супроводжує образ «... глухо забетонованого, спертого всередині родинного гнізда, за мурами якого їдко клубочився страх, болотяна мряка, де іно оступись, видай себе – і шубовснеш у смертну отхлань…»[91]

Дух підозри закритого суспільства, де кожне необережне слово могло привести до страшних наслідків, формував риси людських характерів: замкнутість, підозрілість, нездатність до щирого контактування. Саме це стало фатальним фактором в її спілкуванні з коханою людиною.

Здавалось би, що чоловічий ідеал «царівни» сильного чоловіка-борця, українця-переможця справдився в обранцеві героїні «Польових досліджень...». Вона була «щиро скорена» першим в її житті чоловіком-українцем, з яким її поєднували спорідненість душ, спільна мова, коло інтересів. В ньому вона бачила не тільки коханого, вона вперше відчула натуру, сильнішу від неї за своїм талантом. Це було дивно і незвично, бо до цього часу вона не могла зустріти, подібно «царівні», чоловіка, сильного вірою в свої переконання. Це давало насолоду відчуття спілкування з рівним собі, бо вперше бачила в ньому,

---

[89] Тут і далі використовується текст роману Оксани Забужко, *Польові дослідження з українського сексу* (Київ: Згода, 1996), с. 32.
[90] Там же, с. 62.
[91] Там же, с. 128.

попри всю національну безвихідь, чоловіка, що все своє життя «хотів одного – реалізуватися». Більше того, вона нарешті побачила людину-творця, до якої підсвідомо стреміла ще з молодості, однодумця, «брата-чорнокнижника». І ось він знайдений, та ще й до того робить свою справу так, що викликає в неї подив і захоплення:

> ... а цей хлоп копав там, де й я, і, єдиний з усіх, робив це... ліпше за мене: глибше, потужніше, та йолки, просто безстрашніше: навпрошки, на всенький обсяг ритмічного полотно за полотном, як систола-діастола, – дихання, плив у потоці, до якого я доскакувала – проривами, виносячи в зубах по одненькому віршу,...[92]

Отже, він виконував те, до чого закликала «царівна», а саме: приносив користь суспільству, не має значення яким способом. Його малярство було його знаряддям, яке він використовув на повну силу, і цим заслуговував на повагу. Йому властива сила духу, до якої героїня Кобилянської закликала свого обранця: він зумів не зломитися, вистояти в непростій українській ситуації і боротися своєю зброєю - мистецтвом; відважно робив те, на що був здатний.

Проте рівність в розумовому відношенні, спорідненість артистичних душ не принесли очікуваної героїнею рівності в відносинах. Її відкритість, радість від спілкування майже від самого початку постійно натикалась на замкнутість, душевну «відмороженість», «герметизм» партнера: «Говорити, звичайненько собі дійти згоди було неможливо – оскирявся з місця, займаючи оборонну стойку... далебі нездоровою була ця знехіть до нормального контакту…»[93] Їй стає зрозуміло, що її відчуття просто нецікаві йому: «Чхати йому було на її вірші – як і на все взагалі, і завжди було чхати, його вів власний, ні на що не вважаючий інстинкт дару…»[94]

Ця байдужість до її творчості, що означала абсолютну незацікавленість її духовним світом, бо вірші були для неї не просто працею, а потребою душі,

---

[92] Оксана Забужко, *Польові дослідження з українського сексу*, с. 50.
[93] Там же, с. 87.
[94] Там же, с. 62.

способом мислення і реагування на навколишнє, найбільше ранила. Адже вона шукала в ньому перш за все споріднену інтелектуальність та духовність.

Крім того, невміння спілкуватися, замкнутість, духовна відокремленість приводили до сексуальної неконтактності і вбивали в ній всю її животворну енергію, просто нищили фізично і духовно. Він по суті повторював поведінку її батька, люблячого і ніжного, але владного мужчини, що не вмів і не хотів колись в дитинстві зазирнути в душу дівчинки, що вже тоді відчувала себе не тільки жінкою але й маленькою людиною, з почуттями якої він повинен був рахуватись, коли впевнено командував: «Задери сорочечку, я хочу подивитись, як ти формуєшся.»[95] Цей же мужчина-власник, володар жіночого тіла, якого абсолютно не цікавив її внутрішній світ, хотів далі панувати над нею.

Проте вона, сучасна жінка, не може і на хоче згодитись з положенням лише «другої статі»: «...попервах і вона ще пробувала якось порозумітися, розтлумачити, що їй теж би, своєю чергою, спершу дечого хотілося, і не тільки «там»: крім статевих органів, тебе в мені більше нічого не цікавить?»[96] Вона відчайдушно шукала контакту з ним, бо попри всі непорозуміння десь в глибині душі була переконана, що цей контакт ще можливий, як переконана в цьому кожна жінка, що кохає насправді і в ім'я кохання готова жертвувати всім. Як зойк душі звучали її послання до нього: «... що ж ти чиниш, любов моя? Навіщо ж ти обертаєш на смерть те, що могло бути таким безумно яскравим – життям, горінням, парним польотом навзаєм зчеплених зірок крізь fin-de-siècle'івську тьму?»[97]

Але вона була неспроможна продертись крізь «стіну», яку «він іменував це герметизмом, підводив під це діло теоретичну базу...»[98] А за її визначенням, його стан уподоблювався «кам'яному яйцю», символізуючи окам'яніння душі, нездатність і небажання духовного спілкування.

Його «герметичність», ігнорування її як особистості, з замкнутості переростала в зневажливе, некоректне, часом навіть садистське ставлення до неї під час сексуального контакту: «А якщо мені зараз сподобається тебе

[95] Оксана Забужко, *Польові дослідження з українського сексу*, с. 133.
[96] Там же, с. 13.
[97] Там же, с. 47.
[98] Там же, с. 58.

підпалити, що тоді? – і ти вгледіла приставлену до свого підкоління запальничку...»[99] І хоча вона спершу не надавала цьому особливого значення, заворожена його грубими компліментами, під тиском його присутності, що глушила в ній всі «захисні інстинкти», пізніше це стає в її розумінні штрихом до його характеристики.

Причиною такого ставлення було те, що він бачив в ній лише стать, а не особистість, в ньому говорили «чоловічі гени», що дісталися йому в спадок від брата «царівни», його тримало в своїх обіймах магнітне поле вікової національної приниженості, продуктом якої він був сам.

Ніла Зборовська, підтверджуючи дослідження М. Богачевської-Хомяк, вказує, що «Фемінізм в Україні від своїх початків знімав характерну для світового фемінізму «війну» між статями, оскільки українська чоловіча стать була безсила і поневолена.»[100]

Саме в останньому бачиться причина сьогоднішнього відношення до жінки, так як безсилля і поневолення породжує підсвідоме бажання помсти, відомщення своїх кривд і приниження. І воно знайшло себе в українському варіанті в утвердженні гендерної нерівноваги: поневолений мужчина стає свідомим поневолювачем жінки, і війна ведеться не відкрита, а потайна, можливо не завжди усвідомлена жінкою, що звикла коритися, проте глибоко усвідомлена мужчиною, що прагне гнобити і принижувати.

Розпачливо звучать слова героїні «Польових досліджень...», яка цілком свідома причини свого сьогоднішнього підпорядкованого положення: «Ні, хай би хто-небудь усе ж пояснив: якого чорта було родитися на світ жінкою (та ще й на Україні!) – з цією блядською залежністю, закладеною в тіло, як бомба сповільненої дії, з несамостійністю цією...»[101] І як відповідь – її власні вірші на підтвердження патріархального міфу, що продовжує існувати, :

Ти жінка. В цім твоя межа.
Твій місяць спить, як срібна блешня.
Як прянощ з кінчика ножа,
У кров утрушено залежність.[102]

[99] Оксана Забужко, *Польові дослідження з українського сексу*, с. 14.
[100] Ніла Зборовська, «Перемога плоті», *Критика*, 10(12), 1998, с. 28.
[101] Оксана Забужко, *Польові дослідження з українського сексу*, с. 18.
[102] Там же, с. 21.

Як підтвердження особливості розвитку українського фемінізму, неможливості роз'єднання жіночого питання і національного, роман Забужко представляє, як і «Царівна» Кобилянської, два дискурси – жіночо-чоловічий і національний. Вся складність положення української жінки в тому, що вона була приречена сприймати українського мужчину таким, яким він був, бо він був пригнобленим. Таким способом вона виражала свою солідарність з ним проти національного поневолення. Вона, жінка, була сильна в цій боротьбі і своєю підтримкою намагалась, думається, здійснити мрію героїні Кобилянської, «щоб всі українці були орлами». Свої «жіночі» біди відступали на задній план. Задля національної ідеї вона жертвувала собою, стаючи жертвою жертви.

Національна солідарність є характерною рисою героїні «Польових досліджень...». Доля свого народу для неї є не тільки не байдужою, вона докладає немало зусиль, щоб піднести його авторитет у вільному світі, «аби нас нарешті почули». Незважаючи на всю її відразу до національної немочі, безпорадності «битого народу», до якого вона належить, їй властиве непереборне почуття невіддільності від нього:

заклято її на вірність мертвим, хто шпурляв себе, як дрова, в догоряюче багаття української, а вона через усіх тих людей переступити – негодна, негодна, і все, іскорки їхньої присутності нема-нема та й укидаються в повсякденному, навзагал геть спопілавілому бутті, і оце й є твоя родина, родове твоє древо...[103]

Її національна прив'язаність знайшла своє ярке втілення в відношенні до рідної мови, що означає для неї Батьківщину: «... дім твій – мова... – завжди при тобі, як у равлика, й іншого непересувного дому не судилось тобі…»[104]

Крім того, мова, подібно музиці в «Царівні», служить символом еротичного почуття. Вона здатна викликати в героїні справжню насолоду, за її словами, «прилюдний оргазм». Володіння мовою представляється героїнею як якесь чудодійство, що заворожує своїм звучанням навіть іншомовну публіку.

[103] Оксана Забужко, *Польові дослідження з українського сексу*, сс. 38-39.
[104] Там же, с. 16.

Проте надмірне вживання жаргонних та незензурних слів, на мою думку, не робить честі твору, хоча, можливо, засвідчує його сучасність на зразок західних, але позбавляє його інтелігентності, тієї «тонкої коректності», до якої стреміла О. Кобилянська в своєму житті і творчості і її героїня. Це тим більше прикро вражає і не є зрозумілим, якщо брати до уваги захоплення і, здається, непідробну любов героїні Забужко і, хочеться вірити, її самої до рідної мови. Проте, якщо припустити, що саме така мова є також своєрідним викликом маскулінній літературі, для якої подібне є нормальним явищем, то цей вибір може бути оправданий, хоча він не забезпечує естетичної насолоди при читанні твору.

Подібно героїні «Царівни», героїня Забужко засуджує національну зневіру у власні можливості: «... чи розпач – не завелика розкіш для українців», що як хвороба підточує віру й в свої особисті сили. Її, сильну особистість, в образі якої бачиться жінка-ніцшеанка Кобилянської, чиєї «потуги стане на все: пів-України з місця зірвати, пів-Америки поманити за собою на Україну», обурює скептицизм чоловіка, в якого вона вірила попервах як в однодумця і талант, «... його «подивимось» з часом почало їй звучати як пароль безнадії…»[105]

Вона знайшла в собі сили побороти страх, що переслідував її змалку: «...не збутись, скапцаніти, як усі в попередьому поколінні, і в позапопередньому, і в поколінні перед позапопереднім (тим узагалі привелося – бодай не згадувати!)…»[106] І тепер знову жінка намагається вселити в чоловіка віру в свої сили: «До чого уїлася ця класична національна безвихідь – сил нема терпіти!»[107] Вона щиро переконана в його можливість досягти успіху і слави на Заході і тим самим принести користь своєму народові, виводячи його з сфери небуття в сферу визнання.

Отже, конфлікт жіночої сили і чоловічої слабості продовжує існувати і сьогодні на тлі національного буття.

Відносно сексуальності, то, за Зборовською, «Жінка в Оксани Забужко – сексуально вразлива. Надмір сексуальної енергії зударяється з інтелекту-

---

[105] Оксана Забужко, *Польові дослідження з українського сексу*, сс. 95-96.
[106] Там же, с. 62.
[107] Там же, с. 95.

альним поривом, проза від цього стає особливо плотська, тілесно-жіноча, детально-інтимна, що поєднується з ...ностальгійною самотністю.»[108]

З цим визначенням неможливо не згодитись. Героїня шокуюче відверта в признаннях щодо своїх сексуальних захоплень, багато уваги приділяє описам свого тіла і своїх сексуальних потреб, причому називаючи все своїми іменами, не вдаючись до евфемізмів і символів. Це не додає вартості твору, навпаки надає йому вульгарної свободи і перешкоджає побачити головну ідею, так як при першому прочитанні головна увага читача сама по собі зосереджується на сексуальних деталях. В порівнянні до «царівни», яка говорить про свої еротичні почуття, я б сказала, романтично красиво і разом з тим відверто, це не є та вражаюча відвертість, що межує з вульгарністю, як у героїні Забужко. Але це, очевидно, данина часові і своїй соціальній та культурній приналежності. Те, що дивувало сміливістю століття назад, видається безвинною заявою сьогодні, і все ж, на мою думку, жінка повинна і сьогодні, при всій її силі і досягненнях, залишатись жінкою: коректною, витонченою і романтичною, і саме таке бажання з′являється при читанні роману.

Проте вибір сексу як основного тла для показу сучасних гендерних протиріч в романі, є виправданий тим, що саме він був основою споконвічного трактування жінки. «Польові дослідження...» Забужко доводять хибність цього трактування, несприйняття його жінкою. За словами самої героїні, «Секс...це тільки показник якоїсь глибшої незгоди.»[109]

Щодо «ностальгійної самотності», то вона властива героїні «Польових досліджень...» так само, як і героїні «Царівни». Обидві жінки, незважаючи на всі їх незгоди з чоловіками, все ж таки прагнуть кохання, не буденного, а справжнього, облагородженого, побудованого перш за все на взаємній повазі і розумінні.

І якщо в «Царівні» кохання є лише однією з сюжетних ліній, то «Польові дослідження...» в цілому сприймаються як вияв несправджених надій на очікуване кохання. Секс не заміняє героїні кохання ні в її попередніх пригодах, ні в теперішній трагічній для неї ситуації. Трагічній від усвідомлення неможливості поєднання з чоловіком, який нарешті відповідав її

---

[108] Ніла Зборовська, «Перемога плоті», с. 29.
[109] Оксана Забужко, *Польові дослідження з українського сексу*, с. 87.

[illegible]

ідеалу. Звідси й це почуття «ностальгійної самотності», викликане втратою віри в свою мрію. Хоча в романі нема чіткого визначення кохання, як його розуміє героїня, але весь його зміст говорить про те, що вона стремиться, попри всю її розкутість та відвертісь щодо своїх інтимних запитів, саме до такого почуття, що було і століття назад ідеалом для «царівни»:

> Її серце рвалося до чуття. До тонкого сердечного чуття, як до гармонійних звуків. Мріла об тім, щоб її любили не якоюсь неспокійною, пристрастною любов'ю від сьогодні до завтра, але тою незгасимою любов'ю, якою люблять лиш дуже лагідні, тонкі або дуже вірні натури.[110]

Заключним етапом мрії, «підводною течією тої любові» повинно було бути народження дитини, але не тільки як завершення сім′ї, а як початок створення нової української вільної духом раси, «елітної породи».

Жаль за власним нездійсненим коханням невід′ємні від болю героїні за національне виродження, тугою за тим «вродливим народом…відкритозорим, дужим і рослявим, самовладно-міцно вкоріненим у землю, з якої нас довго видирали з м′ясом, аж нарешті ми розлетілись, розтрусились по всіх широтах…»[111]

В цьому випадку чисто жіноче і національне знову переплітаються, ставлячи своєю метою вищий ідеал – відродження української нації.

У здійсненні мрії героїні про народження сина і продовження генетично чистої української нації бачиться важливе завдання нашого часу та знаходить своє втілення положення сучасної феміністичної критики про переважаюче значення жіночої, а не чоловічої, ролі в продовженні людського роду, «womb production», за Gayatri Spivak.[112]

Фрейдизм і марксизм обминають це питання, намірено не надають йому значення, так як воно суперечить патріархальним постулатам, які вони захищають. Фрейд поєднує поняття «womb» лише з грецьким «hysteria», визначаючи цим головну особливість розумово недосконалого жіночого єства,

---

[110] Ольга Кобилянська, «Царівна», с. 303.
[111] Оксана Забужко, *Польові дослідження з українського сексу*, с. 82.
[112] Gayatri Chakravorty Spivak, Donna Landry, and Gerald M. MacLean. *The Spivak Reader: Selected Works of Gayatri Chakravorty Spivak* (New York: Routledge, 1996), p. 58.

що позбавлене раціональності мислення, а підсвідоме природне бажання жінки «power envy», за Фрейдом, незаперечно визначає першорядну роль чоловічого начала.

Феміністичне прочитання роману дає можливість побачити хибність цього положення: поведінка та ідеї героїні свідчать про зворотнє. Героїня Забужко – незалежна особа в усіх відношеннях. На відміну від патріархальної пані Шумінської з властивими їй «inferiority complex» та «power envy» сучасна жінка позбавлена таких, про що свідчить її діяльність як особистості та поведінка по відношенню до свого обранця на протязі всього роману. Рішучість в діях, впевненість в собі та в своїй правоті, самостійність, матеріальна незалежність, здатність розірвати зв′язок з чоловіком, – головні альтернативні риси її характеру в противагу до патріархальної жінки. І в її здатності шукати і обирати собі партнера в житті, саме такого, який би відповідав її ідеалу, а не просто чоловіка, як першоджерела її існування, знаходить підтвердження феміністична думка про самостійність та головну роль жіночого начала на сучасному етапі розвитку суспільства.

Цікавим є співставити закінчення повісті «Царівна» і початок роману «Польові дослідження…», що, якщо брати до уваги послідовність подій в останньому, є також закінченням історії героїні. Мається на увазі намагання обох героїнь закінчити життя самогубством. Несправджені мрії і намагання утвердити себе як людина приводять обох героїнь до цього фатального рішення, хоча у них різні причини визнати свою поразку. Якщо в «царівни» – це втрата віри в свої авторські здібності, а значить нездійснення головної мети життя «стати собі ціллю», то в героїні «Польових досліджень...» – це неможливість з′єднатися з коханою людиною через неспроможність досягти рівності в відносинах.

І якщо Кобилянська намагалася знайти альтернативу чоловічо-жіночій рівноправності в жіночій гомосоціальності, що намагалася підтвердити власним досвідом, то вся поведінка героїні Забужко заперечує таку можливість для неї. Винятковість, розум, талант і здібності, якими наділена героїня, спричиняють до особливого відношення до інших жінок, які побічно описані в романі: це її «фригідна» мати, хоча розумниця, але по-дитячому

наївна і несучасна своєю простотою, («пташок співочий, ягничка офірна»), співробітниця Елен – «sexy lady», (зневірена «мисткиня», що намагається потішати публіку своїми уявними перемогами на чоловічому фронті), шестидесятилітня Каті, яка боїться вийти на пенсію, («спиватиметься в себе в домі, займатиметься медитацією або заведе пса»), Розі – дружина добряги-професора Марка, яка має сексуальні «problems» з чоловіком, (для вирішення їх вже «сьомий рік поспіль вчащає до психоаналітика, два сеанси на тиждень» і всі турботи її зводяться лише до того, щоб якось оплатити ці візити) і інші. Це, з одного боку, відношення, поблажливе до жінок, як до нещасних істот, вимучених і скорених життєвими обставинами, і одночасно відкрито іронічне, як до невдах і недалеких в своєму розвитку. Єдиною жінкою, яка заслуговувала на повагу героїні, була її подруга Дарка, з якою її зв′язала нитка миттєвої Дарчиної відвертості і дала на короткий час відчуття «посестринства». Але це в минулому, бо на сьогодні Дарки не існує: трагічно загинула. І героїня залишається сама, далекою від бажання жіночої дружби, а її їдка критика безперечно виключає для неї можливість жіночої солідарності та співдружності.

Якщо Кобилянська в свій час закінчила оптимістично свій твір, тим самим вселяючи жінці впевненість в недаремність її боротьби, в кінцеву перемогу її стремлінь і ідеалів, то цього не можна сказати про Забужко. І хоча її героїня не гине, а йде назустріч новому дню, проте йде сама, без вимріяного партнера, а це значить, що сподіваної згоди не досягнуто, що боротьба чоловічого і жіночого продовжується.

Так, «Польові дослідження...» О. Забужко продовжують вирішення питання гендерних відносин, що вперше виникло понад століття тому в творах Н. Кобринської та О. Кобилянської. Вікова історія боротьби української жінки за свої права як людини, починаючи від її початку, коли сам виступ в цьому питанні був викликом патріархальному міфу про жінку як «другу стать», повставши з новою силою за останнє десятиріччя, продовжується і сьогодні в нових суспільно-політичних умовах і знаходить своє відображення в белетристиці.

ЗАКЛЮЧЕННЯ

Розвиток феміністичного мислення в мистецтві кінця XIX ст. – феномен духовного життя Європи того часу, в тому числі й України.

> Майже ціле XIX століття жінка – «покритка», «бурлачка», «повія» – квінтесенція горя, нещастя і немочі. І раптом «царівною», «одержимою духом» зійде вона в к. XIX – на поч. XX ст. в жіночій творчості. Звідси значною мірою розпочнеться наш національний ренесанс.[113]

Нові жіночі образи, нові теми і ідеї жіночої рівноправності є характерними особливостами українського fin-de-siècle, що, за словами Павличко, «позначений викликом, який кинули жінки-письменниці домінуючій чоловічій традиції.»[114]

Бажання жінки бути розпорядницею, «царівною» власної долі, а не виконувати традиційну за законами патріархального суспільства роль лише «другої статі» насамперед свідчило про пробуджену свідомість жінки-автора, яка стала авангардом в питанні жіночої емансипації.

З літератури прийшли перші знання про підвладне положення жінки до першого теоретика і основоположниці українського жіночого руху Н. Кобринської, з літератури черпала свої знання феміністка О. Кобилянська, і в свою чергу, саме їм українська література завдячує новому образові жінки.

Мій вибір для аналізу творів цих письменниць грунтувався на бажанні представити не традиційну маскулінну, а фемінну перспективу на «жіноче питання», виявити нові теми, пов'язані з його вирішенням, побачити жінку в новому світлі її духовного життя, її запитів і потреб. Це, на мою думку, стало можливим, грунтуючись на феміністичному перечитанні творів даних авторів.

В процесі такого перечитання були виявлені ряд тем, породжені назріваючим фемінно-маскулінним конфліктом: протиріччя поколінь, прагнення нової генерації до знань, жіноча освіта, матеріальна самостійність

---

[113] Ніла Зборовська, «Жіноча сповідь на тлі чоловічого «герметизму», *Слово і час*, № 8-9, 1996, с. 61.
[114] Соломія Павличко, *Дискурс модернізму в українській літературі* (Київ: Либідь,1997), с. 69.

жінки, її внутрішній духовний світ та сексуальність, жіноча гомосоціальність, відношення жінки до національного питання та її роль в національній боротьбі.

В ході психоаналітичного аналізу було виявлено також ту позитивну роль, яку відіграли Н. Кобринська та О. Кобилянська в питанні пробудження свідомості українського патріархального жіноцтва не тільки своїми творами, але наочним прикладом власної жіночої спроможності самостійного творчого життя та жіночої незалежності. Крім того, висунувши ідею жіночої гомосоціальності, Кобилянська подала також особистий приклад можливості жіночої співдружності, як альтернативного способу рівноправного партнерства, основаного на взаємній повазі, взаєморозумінні і ніжному відношенні.

Відновлення актуальності жіночого питання в Україні в 90-роках XX століття, про що свідчить створення численних самостійних жіночих організацій, які відроджують традиції фемінізму, ряду наукових Центрів гендерних студій (наприклад, при Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, який займається популяризацією феміністичної культурологічної критики та гендерних інтерпретацій в галузі літературознавства, Харківському та Одеському університетах, де вивчаються різні аспекти сучасного становища жінки), численні демографічні та соціологічні дослідження, багаточисленні періодичні наукові та практичні конференції, що порушують питання гендерної тематики, означає те, що питання гендерної рівноваги існує і в умовах незалежної демократичної держави.

Бажання показати, як розв′язується це питання белетристикою сьогодні, як звучить сучасна феміністична думка, як вияв проблем і прагнень української жінки в умовах демократичного суспільства та можливих рішень цих проблем, наштовхнуло мене на думку порівняльного аналізу з романом О. Забужко «Польові дослідження з українського сексу».

Як показав проведений аналіз, белетристика і сьогодні залишається одним з засобів висвітлення маскулінно-фемінного конфлікту, що знайшов свій вияв в художніх творах більше віку тому назад. Проте, якщо тоді, це були перші паростки сміливості жінок-письменниць заговорити про необхідність порушення постулатів «вікового» порядку патріархальщини, то сьогодні героїня О. Забужко має сміливість на повний голос кричати про свої вимоги.

Це голос матеріально незалежної особи, високо ерудованої особистості, що займає відповідне місце в громадсько-суспільному житті. Це жінка-лідер з сильною волею і наполегливістю, яким треба вчитись чоловікам, що хоче та старається внести свій внесок в справу національного відродження. І вона не тільки усвідомлює несправедливість зверхнього ставлення до неї чоловіка, але бунтує проти нього, відкидаючи пропоновану традиційну роль сексуального об′єкта. Лише визнання її жіночого «я», рівноправність в духовних відносинах стає для неї умовою чоловічо-жіночого співіснування, вирішенням гендерного конфлікту, дію якого вона відчуває на собі. Сучасна феміністична критика надає першочергового значення вмінню розпізнавання та усвідомлення свого патріархального підпорядкування, як необхідної умови протесту проти нього. Саме цьому нас вчить роман О. Забужко, і в цьому, на мій погляд, його позитивне значення. Якщо «царівна» О. Кобилянської шукала себе, то героїня О. Забужко добивається чоловічого визнання і признання її особистості.

Проведене дослідження в рамках даної роботи не є всеохоплюючим, проте воно дозволило показати на прикладі окремих літературних героїнь ті зміни, що сталися в положенні української жінки за останні 100 років, а саме: вона змінилась від поневоленої духовно і фізично «другої статі» в патріархальному суспільстві, винісши всі труднощі «третьої статі» в соціалістичному суспільстві, до цивілізованої особи демократичного суспільства. Проте ця зміна лише свідчить про здійснення передбачень Н. Кобринської, що зміна суспільного стану не принесе сама по собі звільнення жінці.

Дана робота також засвідчує зміну жіночої ментальності, що є цікавим фактом в порівнянні до впертого «застою» чоловічої ментальності в цьому питанні. Сучасна жінка вчиться розуміти своє становище, вона висуває свою альтернативну позицію, тим самим виступаючи свідомим борцем за свої права. Жінка добивається рівноправності не фізичної, вона добивається духовної рівноправності.

І думається, що проблема «жіночого питання» буде розв′язана тільки тоді, коли чоловіча частина суспільства змінить свою ментальність відносно жінок, визнавши їх вроджений інтелект та еквівалентність здатності духовного розвитку обох статей.

БІБЛІОГРАФІЯ

Теорія та критика

1. Abel, Elizabeth. *Writing and Sexual Difference.* Chicago: University of Chicago Press, 1982.

2. Агеєва, Віра. «Жінка в пожовтневій прозі: парад стереотипів.» *Слово і час,* 6, (1991): 23-29.

3. Benhabib, Seyla, and Drucilla Cornell. *Feminism as Critique: On the Politics of Gender. Feminist Perspectives.* Minneapolis: University of Minnesota Press, 1987.

4. Богачевська-Хомяк, Марта. «Тендер довкола гендеру.» *Критика,* 3, (березень 1998): 21-23.

5. Богачевська-Хомяк, Марта. *Білим по білому: жінки в громадському житті України, 1884-1939.* Київ: Либідь, 1995.

6. Богачевська-Хомяк, Марта. *Дума України – жіночого роду.* Київ: Воскресіння, 1993.

7. Бондаренко, Алла. «Українська еліта: патогенез самотності.» *Слово і час,* 11, (1998): 42-45.

8. Грабович, Григорій. «Кохання з відьмами.» *Критика,* 2, (лютий 1998): 19-23.

9. Грабовська, Ірина. «Чи довго ще квилити «чайці-небозі», або знов про жіночність України.» *Сучасність,* 5, (2000): 106-114.

10. Гундорова, Тамара. *Проявлення слова. Дискурсія раннього українського модернізму. Постмодерна інтерпретація.* Львів: Центр гуманітарних досліджень ЛДУ ім І. Франка, 1997.

11. Гундорова, Тамара. «Погляд на Марусю.» *Слово і час*, 6, (1991): 15-22.

12. Diamond, Arlyn, and Lee R. Edwards. *The Authority of Experience: Essays in Feminist Criticism.* Amherst: University of Massachusetts Press, 1988

13. Денисенко, Марина. «…Бути собі ціллю!» *Слово і час,* 5-6, (1997): 48-52.

14. Долженкова, Інна. «Марія на гранях віків», або філологічні дослідження з українського сексу.» *Сучасність,* 2, (1997): 96-104.

15. Дусова, Жанна. «Некулінарні дослідження з сирого тіста.» *Слово і час,* 8-9, (1996): 67-70.

16. Забужко, Оксана. «Про срібні ложечки, дзвони Нотр-Даму та методологію українських досліджень – польових і лабораторних.» *Критика,* 12 (14), (1998): 26-30.

17. Зборовська, Ніла. «Соломія Павличко: Фемінізм в українській академічній літературній науці.» *Сучасність,* 6, (2000): 55-65.

18. Зборовська, Ніла. «Шевченко в «жіночих студіях.» *Критика,* 3 (17), (1999): 25-28.

19. Зборовська, Ніла. «Перемога плоті.» *Критика,* 10 (12), (1998): 28-29.

20. Зборовська, Ніла. «Незрозумілий фемінізм.» *Критика,* 10 (12), (1998).

21. Зборовська, Ніла. «Жіноча сповідь на тлі чоловічого «герметизму.» *Слово і час,* 8-9, (1996): 59-66.

22. Eagleton, Mary. *Working with Feminist Criticism.* Cambridge, MA: Blackwell Publishers, 1996.

23. Jehenson, Myriam Yvonne. *Latin-American Women Writers: Class, Race, and Gender.* SUNY series in feminist ctiticism and theory. Albany: State University of New York Press, 1995.

24. Kauffman, Linda. *Gender and Theory: Dialogues in Feminist Criticism.* Oxford: Blackwell, 1989.

25. Копач, Олександра. *Мовостиль Ольги Кобилянської.* Торонто: Канадське наукове товариство ім. Шевченка, 1972.

26. Книш, Ірена. *Жінка вчора і сьогодні.* Вінніпег: Друкарня «Нового шляху», 1958.

27. Книш, Ірена. *Смолоскип у темряві.* Вінніпег: Друкарня «Нового шляху», 1957.

28. Книш, Ірена. *Іван Франко та рівноправність жінки.* Вінніпег: Друкарня «Нового шляху», 1956.

29. Лавриненко, Наталя. «Гендерні (соціостатеві) ролі та нерівність.» *Слово і час,* 2, (1997): 72-78.

30. Lerner, Gerda. *The Creation of Feminist Consciousness. From the Middle Ages to Eighteen-Seventy.* New York: Oxford University Press, 1993.

31. Лубківська, Оксана. «Моделі вияву ніцшеанської філософії в українській літературі.» *Сучасність*, 4, (1995): 144-147.

32. Луців, Лука. *Ольга Кобилянська. (В 100-річчя її народин).* Нью-Йорк: Свобода, 1963.

33. Масенко, Лариса. «Визначальні мотиви «Польових досліджень з українського сексу.» *Слово і час*, 2, (1997): 28-31.

34. Мулик-Луцик, Юрій. *Духовий портрет Ольги Кобилянської. (Психологічна студія).* Вінніпег: New Pathway, 1952.

35. Окара, Андрей. Полевые исследования украинского секса. *Литературная газета*, 29 (5661), (16 июля 1997): 13.

36. *Ольга Кобилянська в критиці та спогадах*. Під ред. Ф. П. Погребенника, О.К. Коваленко, Е. М. Панчука, В. Я. Піскалової. Київ: Державне видавництво художньої літератури, 1963.

37. Павличко, Соломія. *Дискурс модернізму в українській літературі*. Київ: Либідь, 1997.

38. Pavlychko, Solomiia. "Modernism vs. Populism in Fin de Siècle Ukrainian Literature. A Case of Gender Conflict." In: *Engendering Slavic Literatures* / edited by Pamela Chester & Sibelan Forrester. Bloomington: Indiana University Press, 1996.

39. Павличко, Соломія. «Чи потрібна українському літературознавству феміністична школа?» *Слово і час*, 6, (1991): 10-15.

40. Панчук, Ельпідефор. *Гірська орлиця. Спогади*. Ужгород: Карпати, 1976.

41. Полковський, Валерій. «Ще раз про «Польові дослідження...» О. Забужко.» *Слово і час*, 2, (2000): 62.

42. Rado, Lisa. *Modernism, Gender, and Culture: A Cultural Studies Approach.* Garland reference liblary of the humanities; vol. 1863. Wellesley studies in critical theory, literary history and culture; vol 11. New York: Garland Publishing, 1997.

43. Spivak, Gayatri Chakravorty. *In Other Worlds. Essays in Cultural Politics.* New York: Routledge, 1988.

44. Spivak, Gayatri Chakravorty, Donna Landry, and Gerald M. MacLean. *The Spivak Reader: Selected Works of Gayatri Chakravorty Spivak.* New York: Routledge, 1996.

45. Таран, Людмила. «Привид повсталого жіночого руху.» *Критика*, 1-2 (15-16), (1999): 18-21.

46. Tarnawsky, Maxim. «Feminism, Modernism, and Ukrainian Women.» *Journal of Ukrainian Studies* 19, no 2, (winter 1994): 31-41.

47. Tyson, Lois. *Critical Theory Today: A User-Friendly Guide.* Garland reference library of the humanities. Vol. 2070. New York: Garland Pub., 1999.

48. Теліга, Олена. «Якими нас прагнете?» *Олена Теліга. Збірник.* Детройт-Н. Йорк-Париж: Вид. Українського Золотого Хреста в ЗСА, 1977.

49. Уплісашвілі, Натела. «Біблія фемінізму.» *Всесвіт,* 8, (1994): 158-161.

50. Felski, Rita. *Beyond Feminist Aesthetics: Feminist Literature and Social Change.* Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1989.

51. Франко-Ключко, Анна. *Іван Франко і його родина.* Торонто: Друкарня видавничої спілки «Гомін України», 1956.

Художні твори

1. Забужко, Оксана. *Полевые исследования украинского секса.* Роман. Перевод Ю. Ильиной-Король. *Дружба народов*, 3, (1998): 29-85.

2. Забужко, Оксана. *Польові дослідження з українського сексу.* Київ: Згода, 1996.

3. Квітка-Основ'яненко, Григорій. *Зібрання творів у семи томах.* Київ: Наукова думка, 1981.

4. Кобилянська, Ольга. *Твори в двох томах.* Київ: Дніпро, 1988.

5. Кобилянська, Ольга. *Слова зворушеного серця. Щоденники. Автобіографії. Листи. Статті та спогади.* Київ: Дніпро, 1982.

6. Кобилянська, Ольга. *Твори в п'яти томах.* Київ: Державне видавництво художньої літератури, 1962.

7. Кобринська, Наталя. *Вибрані твори.* Київ: Державне видавництво художньої літератури, 1958.

8. *Перший вінок. Жіночий альманах.* Нью Йорк: Союз Українок Америки, 1984.